

RESHAT T. NEPRAVISHTA

BIBLIOTEKA
SHJETIT

8J4-52

N44

Jehona
noveleë

80 883-32

S

N. 44

RESHAT T. NEPRAVISHTA

J E H O N A

NOVELË

~~56 884~~

BIBLIOTEKA E SHETIT
GJIRKASTER

2859

SHTËPIA BOTUESE «NAIM FRASHËRI»

Një re e madhe ishte ulur mbi Marana dhe kishte shtrirë krahët anë e përçark, duke ngushtuar çdo çast hapësirën rreth fshatit Rinaj. Vetëm borë. Kohë më kohë, ndonjë vetëtimë e largët çante mugëtirën me ashklat e bardha e, atëherë, zhurmës së stuhisë i shtoheshin gjëmimet, që vinin si rënkime të thella e, që dukeshin sikur dilnin nga fundi i detit.

Stuhia e borës përfshinte çdo gjë që gjente përpara. Prej tokës ngriheshin puhitë e bardha dhe formonin turjela ajrore që lartoheshin e mbaronin në shtëllunga të mëdha. Horizonti zihej me një si tym alabastre, ndërsa zeniti avullonte i zi e i murrinë.

Mësuesi i ri Qemal Ali Shkëmbi kishte lexuar e dëgjuar mbi rrebeshet që shpërthenin në natyrë. Ai i dinte shkaqet e këtyre shpërthimeve, po kjo ishte e para herë që i shikonte me sy. Rrinte në këmbë pranë dritares. Në xhame përplaseshin rruazëzat e ngrira që rrëshqisnin dalëngadalë, duke lënë mbi to ca pikla që edhe këto shkriheshin e zhdukeshin.

Qemali shikonte natyrën i menduar.

Ishte dita e parë e mësimeve të semestrit të dytë. Ai, ndryshe kishte përfytyruar t'i kalonte këto çaste: do të takohej me nxënësit, që për gati dy javë s'i kishte parë, do t'u fliste për gjërat e reja që kishte mësuar, do t'i pyeste se si i kishin kaluar pushimet dhe pastaj do të fillonte mësimin. Po, ja, stuhia po e ndalonte të takohej me ta. Ajo ja kishte prerë mu në mes atë dëshirë e atë plan. Megjithatë ai përsëri mendohej se si të dilte nga kjo e papritur e natyrës dhe të takohej me ta.

— Do kemi dimën. Po ofshan Maranai. Je mundue kot, të kishe ndejun në Shkodër, do të kishe bamun punë me mend — dëgjoi Qemali një zë nga prapa; u kthye dhe njohu të zotin e shtëpisë.

— Nesër them të filloj mësimin, shoku Gjelosh — ju përgjegj ai duke buzëqeshur.

— Jo, o burrë, ke me e pamun se nesër bora ka me ardhun te dritarja.

Qemali tundi kokën, ngriti supet e tij të gjera dhe, duke vështuar fytyrën kuqaloshë të shokut, ju përgjegj në heshtje:

«Sido që të bëhet, nesër patjetër do të filloj mësimin!» — Pastaj i futi krahun malësorit dhe të dy shkuan e u ulën përkundrejt njëri-tjetrit, rreth vatrës ku galonte zjarri.

Në dhomë për një hop u bë qetësi. Jashtë furtuna shkallmonte gjithshka. Çaste-çaste kujtoje se do të ngrinte në hava edhe atë ndërtesë me mur prej guri. Një ulërimë, sa shurdhuese, aq edhe shqetësuese, nuk të linte për anjë çast të qetë.

Kjo ulërimë i ndolli Qemalit kujtime.

...Atëherë ishte nxënës në shkollën fillore. Jo

shumë larg shtëpisë së tij, në Marinëz të Patosit, kishte shpërthyer një pus nafte. Në fillim nafta e gazi patën formuar një shatërvan të stërmadh. Më vonë pusi ishte ndezur dhe flakët kishin hovur përpjetë, duke uturuar dhe duke e shndërruar hapësirën në ngjyrën e bakrit.

Një mëngjezi të atyre ditëve plot ankth mësuasi u pat thënë nxënësve:

«Njerëzit tanë të mrekullueshëm e gjetën edhe mënyrën se si ta shuajnë flakën! Pranë pusit do të grumbullohet një sasi e madhe lënde-plasëse. Lënda do të shpërthejë e do të largojë ajrin nga hapësira që rrethon pusin. Ne të gjithë e dimë se, kur mungon ajri në një hapësirë, atje nuk ka se ç'të digjet. Po, vetëkuptohet: për të afruar lëndën plasëse, duhet të durosh nxehtësinë e madhe të flakës. Që të afrosh pranë pusit lëndën eksplozive, mund të sakrifikosh edhe jetën. Çdo hap drejt pusit të ndezur është një hap drejt heroizmit dhe vdekjes.

«Ne, klasa jonë, është kryelartë që bashkë me disa të tjerë, vullnetarë për të shuar flakën, doli edhe naftëtari i dalluar Ali Shkëmbi, babai i Qemalit».

Qemali atë çast ishte dridhëruar, po dhe një ndjenjë krenarie e kishte përshkuar të tërin.

Dhe tani, që kishin kaluar disa vite, duke kujtuar veprën e babait dhe të shokëve që shuan flakën, sikur e ndjeu atë krenari dhe kënaqësi.

Vonë ra të flinte.

Jashtë ende vazhdonte furtuna. Era frynte, qielli nxinte. Toka zbardhonte, e mbi të bora binte flokë-flokë.

Lumi Kir buron jo shumë larg fshatit Rinaj, në drejtim të veriut. Për të shkuar në këtë vendbanim, që ka vetëm tetë shtëpi, detyrohesh të kalosh Kirin në dy vende. Sa i qetë dhe i humbur duket ky lumë në verë, aq gjëmëmadh, i tërbuar dhe i pamëshirshëm bëhet në dimër. Kiri zbret maleve me një uturimë e shpejtësi të habitshme. Thyen ura, pemë, shkul gurë e i merr me vete, gjersa shtrohet përtej, në fushë. Po, edhe në fushë nganjëherë harbon. Nuk pyet për kufitë e muret e betonuara që i janë vënë në të djathtë, po i kalon ato, vërshon në rrugët e Shkodrës, gjersa futet në kanalet e qytetit dhe shkon e derdhet në liqen.

Për të vajtur në Rinaj duhet të kapërcesh Kirin, pastaj të ngjitesh ngadalë duke vështruar nga të dyja anët thepa të mprehtë, kreshta, maja vezake, shkrepë forma-forma, zgavra, guva të thella, rripa të thepisura. Kur prishen urat, rruga për në këto vende bëhet shumë e vështirë. Në çdo hap has gërxhe të mëdha, të shëmtuara që ngrihen brazda-brazda e nyje-nyje, në buzë të Kirit, gjersa ajo, rrugica, bashkohet në skajin e përtejme të bregut, në një udhë më të mirë, që shkon shpatit të Maranait nga ana lindore e që të fut në Rinaj.

Gjithë-gjithë në këtë fshat janë tetë shtëpi me shumë njerëz, për këto tetë shtëpi ka një shkollë me katër klasë, ka një infermieri, një dyqan.

Mësues në shkollën e këtij katundi ishte Qemal Ali Shkëmbi. Ai po bënte vitin e parë atje.

Atij mëngjezi të 13 janarit 1968, Qemali u ngrit në të zbardhëlyer. Ashtu si e kishte parajmëruar edhe i zoti i shtëpisë në mbrëmje, borë kishte rënë shumë.

Që në mëngjez malësori, e shoqja dhe Qemali, rrëmbyen veglat e punës e nisën të hapnin rrugën për të komunikuar me kasollen e bagëtive, me pusin dhe me vendin e druve. Mësuesi punonte, kokërrzat e imta e të vogla të borës, që lidheshin me njëra-tjetrën ngriheshin peshë e vërtiteshin përtej me tërë fuqinë e djaloshit nëntëmbëdhjetëvjeçar.

Mezhda, që dukej sikur ishte prej pambuku, sa vinte zgjatej dhe lartësohej. Dësh t'i thoshte diçka malësori, po e la, se e dinte që mësuesi nuk i kishte qejf llafet e shakatë e tepërta, kur ishte për punë. Si përherë edhe tani në këtë mëngjez të ftohtë atij i bëri përshtypje energjia e djaloshit. Ai punonte tamam si në shtëpi të vet.

Pasi qëruan rrugën, e zonja e shtëpisë, ashtu si të shoqit, i përsheshi edhe Qemalit një tas me qumësht të nxehtë e të dy burrat nisën të hanin. Era e qumështit kundërmonte dhomën gjysmë të errët, ndonëse ajo kishte dy dritare të mëdha. Zjarrri në vatër furfullonte, dhe muret kishin marrë një ngjyrë të kuqërremtë.

Hëngrën bukë. Malësori nxori kutinë dhe nisi të dridhte një cigare duhan. Tek e mbështille, ai e pa shokun që doli nga dhoma e hyri në klasë. Atje nuk ndejti shumë po u kthye me libra dhe me fletore në duar. Si i futi ato në një çantë meshini, veshi pallton, mbathi këpucët, mori çadrën dhe u përshëndet me malësin.

— Çka je tue ba? — e pyeti i zoti i shtëpisë i habitur, duke mbajtur në njërën dorë cigaren e në tjetrën urën e zjarrit, majë së cilës lodronte një flakë e vogël.

— Do të takohem me nxënësit e do të filloj mësimin.

— E ku me i gjetë nxanësit në këtë borë e të ftohët?

— Ku t'i gjej? Veç te shtëpitë e tyre!

— Mos pastë ba njeri me ty! Po a e din ti se s'ke si me lëvizë në këtë shafrinë?*)

Malësori hodhi urën e zjarrit në vatër dhe u ngrit në këmbë.

— S'ke ku me shkue. Mos u ban rreziku i vedit!

— Nuk do të pësoj gjë. Sytë i kam në ballë, do të eci ngadalë e me kujdes. Rinaj ka tetë shtëpi. Shtëpitë nuk janë larg nga njëra-tjetra.

— Si s'kenkan larg? — ja preu fjalën. — Rri, he burrë! Askush nuk asht kah të shtrëngon me veprue kështu. As qeveria nuk thotë me ba kështu si ban ti. Pse me mërdhitë? Rruga asht tanë tradhëtina, e me siguri ke me u ftofë.

— Do të shkoj! Mos m'u lut! Nuk kam për të pësuar gjë. Sa për qeverinë, ajo e ka lënë punën në dorën tonë, dhe ne duhet ta kryejmë sa më mirë.

— Po edhe ke shtëpia e halilajve ke me shkue?

— Po, atje duhet të shkoj patjetër. Ajo familje ka tre nxënës. Pastaj, me ata duhet të punojmë më shumë. Është e vetmja shtëpi që nuk

*) shafrinë = mot i keq, shumë i acaruar,

ka hyrë në kooperativë. Kjo do të thotë se ata kërkojnë ndihmën tonë.

— Mos pastë ba njeri me ty! Puno si ta thotë mendja. Ti e din ma mirë punën tande. Veç, ki kujdes, i thonë malësi këndeje. Mbështillu mirë, se mos ftohesh! Merr edhe terfukun* me vedi! Atje ku e shikon vendin me shqybe** ngul terfukun, mandej hidh kambën!

Malësori e përqafoi mësuesin duke psherëtirë. Qemali doli nga dera. Çantën e kishte futur nën pallton e madhe dhe, këtë të fundit e pat mbërthyer me komça gjer në grykë. Në bel, sipër palltos kishte ngjeshur një rrip. Në qafë kishte vënë një shall leshi të kuq me cerga të gjelbëra, kurse flokët e zinj i kishte mbështjellë me një kasqetë ngjyrë gri. Prapa, nën jakën e palltos, kishte futur dorezën e çadrës, e cila i varej poshtë midis shpatullave, gjer në bel. Në dorën e djathtë mbannte sfurkun. Rrugën e qëruar, midis oborrit, e kaloi mirë. Sa u kthye në të mëngjër, këmbët ju futën në borë gjer në kupën e gjurit. Prapa nisën të mbeteshin gjurmët, gropa të thella në largësi të barabarta me njëra-tjetrën.

Sa bëri një copë udhë, koha nisi të acarohet. Një mjegull si re e murrme kishte zënë çukën e Maranait dhe po sulmonte drejt Rinajt.

«Mund të bjerë edhe breshër!» — mendoi me vete

«S'ka gjë!» — ju përgjegj po vetëvetes.

Mësuesi ecte. U vinte rrotull shqopeve të

*) terfuk = sfurk

** shqybe = dyshim

mbushura trumba-trumba; u largohej rrëpirave që i gjente me mend, pastaj provonte me sfurk kurthet e ngritura nga natyra. Kapërcente një gardh pas një tjetri dhe çante me guxim përpara.

Kur ishte nevoja, zmbropsej shpejt e shpejt. Dilte me kohë nga buza e gropës ku mund të shkiste. Hynte shpesh gjer në bel në atë «rërë» të bardhë e të lagësht dhe përherë dilte pa u mposhtur. Rrëshqiste, kacavirrej, binte, ngrihej, po prapë e gjente rrugën i vendosur dhe i patundur të ecte përpara.

Bora e parreshtur po formonte pirqje në çadrën dhe në supet e tij. Mjegulla, sikur në majën e Maranait të ishte hapur një gojë e madhe, po dilte prej saj dallgë-dallgë dhe po formonte përpara perde, që s'e linin të vështronte më larg se dhjetë metra. Po Qemali ecte. E hidhte hapin i sigurt. Hynte në shtëpitë e malësorëve dhe kryente punë me nxënësit e çdo familjeje. Malësorët habiteshin me të. Burra, gra, të rinj, të reja, plaka e pleq shtangeshin, kur e shikonin ashtu të flakëruar në fytyrë, me sytë xixëllonjë, të freskët e të zhdërvjellët dhe me duart e enjtura e të skuqura nga të ftohtët. Ai e tokte me nxënësit. I përqafonte ata. Dhe ata e përqafonin. Pastaj uleshin diku mënjane të tjerëve, që të mos pengonin pjesëtarët e shtëpisë. Dhe ashtu, duke kuvenduar me ta gju më gju, Qemali u lavdëronte punën që kishin kryer dhe u bënte ndonjë vërejtje, kur shikonte se diçka duhej korrigjuar. Në mënyrë të përmbledhur shpjegonte mësimet, jepte detyra dhe i porosiste nxënësit se si duhej t'i zgjidhnin, si duhej të lexonin e të studjonin që të mos e humbis-

nin kohën kot. Pastaj porosiste prindërit, vëllezërit e motrat e nxënësve që t'u linin kohë të vegjëlve për të mësuar. Atyre që kishin mbaruar ndonjë shkollë, u jepte mendje se si të ndihmonin vocërrakët gjersa të përmirësohej koha.

Dhe dilte tërë dashamirësi nga secila shtëpi.

Nxënësit ndjenin një ngrohtësi të madhe, që mësuesi u vinte në shtëpi. Ai provonte një kënaqësi të veçantë, që në shtëpitë e tyre ndjehej si pjesëtar i tyre.

Dhe kështu, Qemali, në atë ditë të 13 janarit u takua me nxënësit dhe filloi mësimin. Kishte shkuar në shtatë shtëpi. E teta që më larg se të tjerat, dhe Qemali e kishte lënë atë qëllimisht për në fund. Shtëpia e halilajve që ndërtuar jo në pllajën lindore të malit, ku ishin edhe të tjerat, po nga jugu i malit të Maranait.

Mësuesi ishte lodhur, po në shtëpinë e tetë duhej të shkonte pa tjetër, se kishte dy nxënës të ditës dhe një nxënëse të rritur të mbrëmjes. Ajo familje kishte nevojë për të dhe mësuesi kishte dëshirë të shkonte në atë familje.

Udha për të halilajt gjarpëronte në buzë të greminës e nuk dukej, ndaj ai, në çdo hap që bënte, më parë provonte vendin me sfurk. Kur dhëmbët e çelniktë preknin gurin, atëhere mbi lëmashkun e shkrifët të bardhë hidhte këmbët. Njëqind e ca hapa udhëtoi në këtë mënyrë, pastaj preu drejt përpjetë. Nga të dyja anët gështenjat madhështore të atij vendi s'dukeshin fare. E kishin humbur krejt ngjyrën e tyre. Edhe lisat e gjatë e kishin humbur trajtën. Bora e madhe u kishte

tkurrur degët që kolovareshin. Asgjë s'pipëtinte. Asgjë nuk shihej. As zogu zborali nuk dukej...

Në shtëpinë e halilajve u dëgjuan tri të trokitura. U hap dera e shtëpisë së tetë dhe në prak u dha nxënësi Shpend Halili.

3

Esat Halili kishte lindur e kishte jetuar gjithmonë në Rinaj. Ai dinte se dhe i ati po në këtë fshat pat lindur. Në kohën kur jetonte gjyshi, në katund kishte vetëm dy shtëpi. Gjyshi që ngulur në atë kënd të Maranait për punë hasmërie. Pat ndërtuar shtëpinë majë një shkrepri, duke krijuar me duart e tij një fortesë të vërtetë që, sikur të ishte i armatosur, edhe reparte të tëra ushtarake të sulmonin, zor se mund ta pushtonin. Megjithatë, atij në këtë shtëpi i vranë dy vëllezër e, më vonë edhe dy djem. Sa që gjallë gjyshi, mori hak për të dy vëllezërit. Sa i luajti gishti babait të Esatit, edhe ai e shpuri në vend gjakun për vëllezërit. Gjaku që larë, po shtëpia kishte jetuar përherë nën dridhmat e krismave të pushkës, se hasmi kërkonte gjak.

Deri në moshën gjashtëmbëdhjetë vjeç Esati pat mundur të shkonte edhe në Shkodër, po më vonë shtëpi e përhershme për të në verë u bë Maranai, ndërsa në dimër konaku i tij i tymosur. Këtë mal të madh, të veshur me dushk e njihte me pëllëmbë. Nuk kishte shteg, prockë, cabok* guri e

* cabok = kërcu, po edhe gur ose dru i madh.

druri, borigë, çetinë, boronicë, * bujgër, ** bungbutë *** e bokërrinë që ai mos ta dinte se ku binte. Mëngjezeve, pa lindur dielli, Esati i afrohej shtegut afër shtëpisë dhe ulej mbi ndonjë kërcu e priste tufën e dhive. Kur shikonte dhinë, i gufonte zemra. Këto kafshë ishin të vetmet qenje të gjalla me të cilat merrej vesh. Ai i përkëdhelte, i ushqente e kujdesohej për to, sikur të ishin fëmijët e tij. Por më afër mbante atë «Breskën» e «Caponjën», se ishin të shtruarat e i bindeshin me një fjalë që u thoshte. Tërë ditën merrej me kullotjen e dhive, duke ndenjtur herë në hijen e ndonjë borige, kur në degët e ndonjë bungbute dhe vështronte kafshët e vendit përreth se mos lëvizte ndonjë nga të hasmit. Në vapë Esati gjente ndonjë bokërrinë. Sa i pëlqenin këto vende me ujë të kulluar, brenda të cilave dukeshin encakët **** e shkëmbenjtë të dalë forma-forma. Donte të zhytej në këto ujëra, të lahej, po edhe këtë dëshirë kishte frikë ta plotësonte. Gjakësi gjendej kudo, e si ta lëshonte ai pushkën nga dora? Ai vend aq i bukur i dukej sikur të ishte ndonjë kurth i ngritur për të. Në mbrëmje vinte dhinë përpara dhe i bënte sytë katër, sepse ishte çasti më i rrezikshëm për t'u vrarë dhe ai më i volitshmi për të vrarë. Dhinë merrnin rrugën edhe ato. Sikur ta dinin hallin e të zot dhe ishin bërë shumë të bindura dhe e gjenin vetë shtëpinë. Cjapi, një mjekërosh lara-lara, «Bres-

* boronicë = shkurre në vendet malore.

** bujgër = dru që rritet në malësi.

*** bungbutë = dru që rritet në malësi.

**** encakë = e dalë e drurit ose e shkëmbit.

ka» dhe «Caponja», kur shikonin se i zoti nuk ishte prapa, dilnin në krye dhe udhëhiqnin tufën, që e gjitha përbëhej prej dhjetë dhish. Dy herë në javë, në një vend që e dinin vetëm ata të dy dhe vetëm natën, Esati takohej me të atin, merrte bukë, duhan e letër, çdo lloj letre, një copë eshkë dhe nisin bisedën. E biseda gjithnjë vërtitej rreth hasmit. I ati e pyeste se mos ishin dukur gjë njerëz të dyshimtë. Ai i përgjigjej: — Jo! Dy herë i ishte përgjegjur se ishin dukur. Bile një herë, njëri prej tyre i kishte vajtur në grykë të mavzerit, pesëdhjetë hapa larg. Deshi ta vriste atë njeri që s'po e linte rehat, po se si i kishte ardhur. I ati e kishte lavdëruar që s'e pat thelluar më tej hasmërinë.

Edhe i biri e pyeste se mos ishin dukur njerëzit e hasmit rreth shtëpisë. I ati zakonisht përgjigjej: — Jo! Po kishte edhe raste që i thoshte: — Në fshat, përtej, u dëgjuan qentë! Një ditë i tha se gjithë natën. Baloku, qeni i shtëpisë, kishte lehur e kishte sulmuar dikë, aty ndaj të gdhirë e, megjithëse plaku kishte bërë roje tërë atë ditë, prapë nuk kishte mundur të diktonte njeri.

Ja, kjo ishte biseda. Esati ngrihej, e tokte me babanë, duke marrë me vete bukën dhe duhanin, kurse i ati ngrihej e merrte ndonjë lepur, ndonjë kaproll, apo ndonjë dhi të egër që Esati vriste në Marana.

Natën, Esati flinte në guva. Gjer vonë rrinte shtrirë me sytë nga qielli e vështronte yjet që llamburitnin e xixëllonin. Vështronte hënën që shkiste nga lindja në perëndim, pastaj hynte në guvë, nxirrte nga vendi i fshehur shtresat, i shtron-

te dhe binte në gjumë. Po edhe gjumin e bënte me copa. Posa dëgjonte zhurmën më të vogël, dora përnjëherë i shkonte te pushka dhe gishti në këmbëzën e saj.

«Ujët fle, gjakësi s'ban gjumë!» — këto fjalë i kishte ngulitur mirë në kokë, dhe ato i mizëllonin përherë në trurin e tij, ngado që ishte e kudo që shkonte.

Kështu e kalonte në verë, kurse në dimër Esati mbyllej në shtëpi, ashtu siç rrinte mbyllur dhe i ati. Dhitë ushqeheshin me dushkun e thatë që kishin përgatitur beharit. Nëna e Esatit dhe dy motrat shpinin tufën për ujë, e milnin dhe me qumështin, mishin, misrin e pataten që mbillnin gratë në kopshtin aty pranë mbahej shtëpia.

E koha kalonte. Në një takim i ati i tha:

«Na erdh Gjyli i Hasanit prej Kirit. Ai na pruni një kalë me misër. Pas dhetë ditëve ka me marrë dy dhi. Ai më tha se bash gjakësi ka dalun komit, ka dalun partizan. Këta partizanët po lanë emën të mirë në tanë krahinën e Shkodrës. Gjyli tha se këta partizanët e falkan gjakësin. Gjakës për ta kenka vetëm italiani.

— Ashtu kjoftë, babë, ashtu kjoftë! Po bash gjakësi ka nipër, që na u kena vra baballarët. Kena gjakësi të madhe na! — i qe përgjegjur Esati.

Kjo bisedë ishte mbyllur me kaq.

Një herë tjetër i ati i tha:

— Luftë e madhe kenka ba atje në Reç dhe bash gjakësi ynë kish luftue.

Një ditë tjetër i rrëfeu:

— Aha, ene gjermanit i paskan hapun luftë. Bash gjakësi ynë paska pas tregue trimni. Thonë

se e paskan bamun edhe komandant. Këta partizanët po i bakan të mira fukarasë, po luftokan jo vetëm gjermanin, por edhe zengjinët, kapedanët. Po thyekan depot e qeverisë dhe të kapedanëve dhe po ua shpërndakan bereqetin fukarasë.

Një ditë tjetër i tha:

— E përzunë gjermanin, o bir, i vunë zjarrin edhe kullës së kapedanit. Bash gjakësi ynë asht ba toger. Këtë lajm ma pruni Gjyli i Hasanit. Shtëpia e bash gjakësit u çel. Burrat kishin dalun prej hapsanes, njeni prej tyne kishte vdekun atje.

— Mjerë na, o babë, tash ka me na farue krejt. Ka me na vra, ka me na shkatërrue, ka me na djegë! — i qe përgjegjur Esati me sy të zgurdulluar.

Kështu e kalonte Esati. Pesëmbëdhjetë vjet brodhi nëpër pyjet e dendura të Maranait me këto shqetësime të përditshme e të përnatshme në zemër.

Një ditë maji, tek po kulloste bagëtinë, i hipur në një bujgër, vuri re pesë njerëz të armatosur, që ecnin si me nxitim, duke mbajtur pushkët të ngrehura. Ishin të veshur si malësorë dhe dukej sikur ndiqeshin prej dikujt. Në rrugën ku po shkonin, pesëdhjetë hapa në të djathtë, në një kodrinë të vogël ishte tufa e dhive që po kulloste.

— Janë cuba! — tha me vete Esati, rrëmbeu pushkën që e kishte varur në degë, aty pranë dhe ja hoqi sigurecën.

— Po më prekën dhinë, kam me i varrosë të tanë — mërmëriti me vete — dhe nisi t'i përgjon-

te ata njerëz të armatosur, që s'po u vinte mendja për dhitë.

Esati zbriti nga pema dhe filloi t'i ndiqte nga larg. Eci nja dy orë pas tyre dhe i pa tek hynë në «Shpellën e Hutës».

Në këtë shpellë çobani kishte fjetur disa herë. Atij i vinte çudi se si mundën cubat ta gjenin atë vend. Për pesëmbëdhjetë vjet ai jo vetëm që nuk kishte parë njeri të futej në atë strofkë të madhe që kishte krijuar natyra, por nuk kishte diktuar madje asnjë gjurmë egërsire.

Ndejti një copë herë duke mbajtur sytë tek ajo grykë, që çmohej nga të gjithë si shumë e sigurtë për t'u mbrojtur dhe u kujtua të ngrihej, kur dielli donte edhe nja dy hostenë të perëndonte. Iku fshehur e fshehur. Përcolli dhitë, i vuri çjapit në qafë një shami të kuqe, shenjë që do të thoshte se në pyll kishte shqetësime, ndaj të nesërmen të mos lëshohej bagëtia. U kthye përsëri në drejtim të «Shpellës së Hutës». Ecte i qetë. Kush më mirë se ai mund t'u afrohej atyre pa u ndjerë?

Esati vërente me kujdes. Ai kishte arritur sipër kokës së tyre. Ata kishin ndezur zjarr. Qenë shtrirë. Njëri bënte roje në të hyrë të shpellës. Roja qëndronte një copë herë dhe zgjonte shokun, i cili ngrihej, zinte vendin e rojes dhe ky i fundit binte në gjumë.

«Janë cuba! Ç'po ma prishin rehatin! Nesër në mbramje, në kjoftë se nuk ikin, kam me i le-

meritë, që të mos u duket ma nami dhe nishani!
— tha me vete.

Nga lindja filloi të zbardhonte. Esati u largua nga afërsitë e shpellës pa u diktuar për të gjetur ndonjë vend ku mund të flinte.

Dielli pat kohë që kishte lindur, kur ai arriti në një lëndinë. Sapo mëtej të shtrihej, veshi i tij aq i ndjeshëm diçka dëgjoi. Mbeti një copë herë i heshtur e, pastaj, me vrik u ngjit në një skutë, që binte në majë të një bregoreje.

Veshi s'e kishte gënjyer. Nja dhjetë vetë, dhjetë ushtarakë po çanin pyllin. Prapa tyre nja dyqind hapa, pa një vargan të tërë njerëzish që ecnin me pushkë të hedhura, kush në krah, e kush në sup.

— Janë ushtarë, shkojnë për me kapun cubat. Qeveri e fortë kenka! — psherëtiu dhe nguli sytë tek ata njerëz që çanin pyllin e që s'pyesnin për ferra e driza, po shkonin përpara.

«Cubat do të kenë ba bajagi zullum, që dhe këtu s'po i lenë me jetue. Cubi asht cub, asht anmik i fshehtë, të vret për një kingj e për një hell. Ai s'din çka asht nderi e namuzi!» — thoshte me vete dhe picërronte sytë.

«... Ushtarët kanë me u vra keqas me ta. Po u diktuen ushtarët e po zunë cubat vend te gryka e shpellës, kanë me u vra shumë ushtarë. Medet! Gjynah!...»

«Besa, a s'e baj një punë të mirë? Pse mos me i lajmue ushtarët me pasë mendjen? Kush lajmon për të mirë qeverinë, asht i nderuem. Po kjo

qeveri asht shqiptare, nuk asht e huej. Me e lajmue pra, e me i shpëtue ushtarët prej pritës së cubave».

Esati doli nga skuta dhe fishkëlleu. Dhjetë njerëzit e armatosur u shtrinë përnjëherësh. Çobani vërsëlëu për së dyti dhe thirri:

— Ej! Ej!.. — Ua bëri me dorë ushtarëve që të afroheshin.

Në drejtim të Esatit erdhën dy vetë. Ata kishin në duar një lloj arme, që çobani s'e kishte parë kurrë.

— Kanë me ju vra cubat! Kah jeni tue shkue kështu çiltas? — tha Esati duke vështruar ushtarët, dy djem fare të rinj, që i kishin apo s'i kishin të njëzet vjetët.

— Kush je ti, pa dorëzo pushkën! — tha njëri prej të rinjve dhe i drejtoi grykën e automatikut.

— Jo, he burrë! Pushka nuk dorëzohet. Jam çoban. Unë ju bana za me ju shpëtue prej cubave. Jo, he burrë! Pushka nuk dorëzohet!

— Sotir, shko lajmëro komandantin dhe komisararin të vijnë menjëherë! — i tha djali tjetër shokut, atij që i kishte drejtuar automatikun Esatit.

Sotiri shtangu, e pa folësin në sy, sikur t'i thoshte në heshtje: «Si të të lë vetëm me të?!»

— Ikë, ikë! Duhet t'i kuptosh më mirë njerëzit!

Esati mbeti vetëm me ushtarin, si e quante çobani. Ushtari i zgjati çobanit një cigare, ja ndezi dhe e pyeti:

— Je çoban, po bagëtinë ku e ke?

— Sot nuk e mora. Ua kishim frigën cubave, se mos më bajshin zullum.

— Po këto vende, a i njeh mirë?

— Fort mirë. Pesëmbëdhjetë vjet jam tue nga ndër ta.

— Dhe gjithmonë me pushkë në dorë?

— Me pushkë në dorë. Më ka shtrëngue gjakësi me jetue këndeje tue e pasë një ket pushkë të vetmin shoq.

— Gjakësi?! — u habit tjetri. — Po cubat ku janë? Ku e kanë ngritur pritën?

— Cubat janë mshefë ke «Shpella e Hutës». Ditën asht rrezik me ju afrue shpellës, kurse natën s'kanë me ju shpëtue!

Atë çast erdhën pesë vetë. Ushtari u ngrit më këmbë. Para Esatit u ulën dy burra. Njëri kishte në gjoks një shirit dhe dy yje të futura në shirit, kurse tjetri vetëm një shirit edhe dy yje sipër shiritit.

— Kush jeni ju? — pyeti ai që kishte yjet sipër shiritit.

— Jam çoban dhish.

— Si e keni emrin?

— Esat Halili. Jam prej Rinajve.

— Je i biri Hysen Halilit?

— Po! E ku e njeh babën tem ti? — pyeti Esati dhe rroku pushkën, duke parë se edhe fytyra e oficerit që pyeste u zverdh.

— Unë e njof babën tand. Kam kërkue me të njoftë edhe ty, por s'të kam gjetë — foli duke vështruar dorën e Esatit që po shtrëngonte pushkën, e vijoi: — Po ajo kohë që të kam kërkue ka cofë. Këtej e tutje, me babën tand e me ty kam

me kenë dashamiri ma i madh. Lufta, shoku komisar — ju drejtue folësi shokut të tij — na dha mend me e njoftë armikun e vërtetë.

Komisari, që dinte diçka nga e kaluara e komandantit, e kuptoi menjëherë se si lidhej ky çoban me komandantin.

— Partia na çliroi nga robëria! Ajo na mësoi të shkelim çdo të keqe dhe të përqafojmë çdo të mirë — ja priti komisar.

Esati shikonte të dy oficerët.

— Mora vesh se ty të quejnë komisar. E gëzofsh emnin, po shokun prej kah e kemi e si e quejnë?

— Unë jam prej Shllaku e më quajnë Vele-din. Po ti na thuej, a ke pa do cuba këndeje?

— Po, i kam pa. Janë futë te «Shpella e Hutës». I thashë edhe atij shokut. Ditën mos bini në pushkë me ta. Natën ju çoj vetë e keni me i kapë. Rojen e grykës së shpellës duhet me e vradërsa të tjerët keni me i zanë doemos gjallë.

...Dhe u bë ashtu si këshilloi Esati. Banda e diversantëve u shkatërroua.

Të nesërmen shtëpia dhe oborri i çobanit u mbush plot e përplot me ushtarë. I ati i Esatit. Hyseni, i priti miqtë me të gjitha të mirat që kishte.

Komandanti dhe komisar i mbetën shumë të kënaqur nga pritja e plakut, po edhe plaku mbeti shumë i kënaqur nga sjellja dhe biseda e ushtarakëve.

— Ndigjo këtu, o Hyseni i halilajve! Sot ti i ke dhanë bukë e tamël bash gjakësit tand. Unë jam Coli i çobenjve. Të kam falun gjakun e vëllait

që më ke vra, o Hyseni i halilajve! As unë e as ndonji tjetër i çobenjve nuk ka me vu dorë ma te njerëzit e tu. Në qoftë se kush nuk ka me ndigjue fjalën teme, dije se ai ka me kenë bash gjakësi jem. Ta kam falë gjakun, o Hyseni i halilajve dhe biri yt rrnoftë si të tanë njerëzit e tjerë!

Plaku ishte shtangur në vend, ndërsa Esati ishte zbrapsur dy-tre hapa.

— Dhe ndigjo, o Hyseni i halilajve, gjakun nuk e ke të falun prej meje. Partia dhe Enver Hoxha na kanë mësue me e dallue mirë gjakësin e vërtetë. Për mue e për ty gjakësa janë nji këta që na kanë shtypë e zhveshë, që na kanë korritë e na kanë vra tanë jetën. Me këta, si unë e ti, kena me i puq pushkët përherë, gjersa të kena me i farue.

Reparti i ndjekjes, i komanduar nga Col Çobani u largua, kurse Esati me të atin, të ëmën dhe dy motrat e vogla shikonin ish-hasmin e tyre që e tokte i qeshur dhe shumë i kënaqur.

Prej asaj dite shtëpia e halilajve nisi të merrej me bujqësi. Esati e la malin. Ai zuri të vinte gjer në Shkodër. Megjithatë thellë në zemër e ndjente ende një grimë frike.

Dhe atë ditë të 13 janarit, kur në derë të shtëpisë së tyre trokiti Qemali, Esati u ngrit menjëherë dhe pyeti të birin që hapi derën:

— Kush asht?

— Asht mësuesi, babë. Kenka lagë e kenka ba qull!..

Esat Halili ishte ulur këmbëkryq e tymoste i menduar dhe i shushatur.

Gjithë kjo turbullirë i erdhi, porsa pa të hyn-te në shtëpinë e tij mësuesi i fshatit Rinaj. Rrin-zë buzë vatrës. Zjarri flakëronte. Shkrepëtimat shkonnin gjer te trerët e nxirë. Një degë lisi e njomë ishte futur midis kërcunjve e drunjve të thatë e po digjej. Fundi i saj, që donte katër-pesë pëllëmbë të rrëmbehej prej flakëve, lëshonte ca bu-lëza e filluska të vogla, që gufoseshin e shkrihe-shin paprajtur, duke nxjerrë një zhurmë shqetë-suese.

Esati e shikonte këtë degë lisi. Më në fund e hoqi nga zjarri, e shoi në hi dhe tha me vete:

«Kenka e mirë për bisht qeserit!»

Sepse ndjeu një farë kënaqësie që s'e la atë dru të shkonte dëm.

Esati e dinte se një dorë e madhe e kishte larguar nga zjarri që atë ditë, kur Col Çobani i kishte falur gjakun, veç shikonte që flaka herë i afrohej, herë i largohej.

Ardhja e mësuesit në atë acar e suferinë nuk dinte në do t'ja afronte apo do t'ja largonte zjarrin, ndaj qëndronte si i hutuar dhe i drobitur.

«Kam ardhur për t'u takuar me nxënësit e mi, për mësim!»

Këto fjalë të mësuesit s'i besonte. Në atë tyf-tajë e brerinë s'dilte as gjakësi më trim e më i lënduar për të marrë hak e për të qetësuar shpirtin e zhuritur... e jo më një mësues.

Në atë duhi nuk dilte dot as nevojtar i më i madh, se e dinte që vinte në rrezik jetën.

E si kishte mundësi që ky mësues të shkonte gjer te shtëpia e tij, për hiçgjë, për të mësuar djemtë dhe vajzën?

— E ka një dreq pune! E ka një devile, ndryshe s'kishte me vu kryet te strajsa! — mërmëriste dhe i ngulte mikut atë vështrim të habitur dhe tërë dyshime.

Po mësuesi rrinte. Zenepja, Shpendi dhe Binaku, djali i vogël, e dëgjonin me vëmendje. Atyre u ndriste fytyra dhe rrallë i pat parë aq të këndshëm dhe gazmorë.

«A vërtet thue ka ardhë me gëzue e me i mësue këta picirukë?»

Tundte kokën çobani, pastaj mendonte Zenepen, që i kishte mbushur të shtatëmbëdhjetat. S'i vinte mirë që edhe ajo vajzë e rritur të rrinte aq afër mësuesit. Sikur ta dinte lajmësi dhe dhëndrri që e bija vinte në shkollë e qëndronte pranë e pranë me një të huaj? Kushedi se ç'do të bëhej.

Tek mendonte këtë, ndjeu një zhurmë dhe pa mësuesin që u ngrit.

— Unë e kreva punën, shoku Esat. Më falni për bezdinë. Zenepes i kam lënë disa gazeta; bëni mirë që ato t'i dëgjoni edhe ju ç'thonë.

Esati sikur u shkund dhe vështroi si i habitur.

«Besa, vetëm me mësue e me gëzue vocërra-

tyftajë = shtërgatë

brerinë = shi me borë e me breshër

kët e mi paska ardhë! Kenka njeri krejt ndryshe prej të tjerëve!»

Brofi në këmbë, e vështroi edhe një herë me syrin hetues e, kur hasi në atë buzëqeshje të pastër dhe në atë kundrim të kulluar, tha:

— E ku ke me shkue, more trim? Na kena shtëpi e kena zemër që me të pritë si djalin tonë! Ulu e mirë se erdhe!

Zenepja, Shpendi dhe Binaku u kënaqën nga kjo e papritur. Ata ju turrën mësuesit dhe e ulën në qoshe.

Ndërmjet flakës, që u kuqërronte fytyrat, të dy burrat kryqëzuan vështrimin, pastaj nisën nga biseda.

5

Qemal Shkëmbi, kur ishte në aksionin e rinisë, në hekurudhën Rrogozhinë-Fier, aty nja treqind metra në perëndim të trasesë, afërsisht në kufitë e fshatit Dushk dhe Gramsh, kishte parë një trung mani të trashë, që s'e zaptounin dot as dy burra, po të lidhnin duart rreth tij. Trungu lartohej afro tre metra. Përsipër kishin mbirë ca bisqe e degë të njoma, që gjelbëronin plot fuqi. Në tokën e bymyer, rreth e qark tij, kishin dalë mbi dhe ca degë të tjera, që nën veriun e lehtë fëshfërinin gjethet e këndelleshin si jo më mirë.

Një burrë i shkuar nga mosha, me anën e një shkalle kishte hipur në majën e këtij trungu dhe me një pompë dore po e spërkate anë më anë.

Qemali ishte ulur e vështrohte diku, duke vagejlluar sytë herë pas here. I linte mbresa puna që po bënte ai burrë topolak. Sa i qetë që dukej e me sa durim vepronte në atë trung, që në pamje s'ta mbushte synë, pasi të jepte të kuptoje se e kishte ngrënë çairen.

— Shumë po kujdeseni për këtë trung, thoni se mund të jetë akoma i vlefshëm? — pyeti Qemali.

Burri topolak zbriti dhe u ul pranë tij.

— Sikur i dashke pemët, or bir. Po më gëzon. Pema është si njeriu; po ta mbash mirë, ta veshësh, ta ushqesh, ta pastrosh, ajo qëndron e fortë. Më pyete për këtë man, a do të jetë akoma i vlefshëm? Pa shiko ç'lastarë çapikë që ka lëshuar.

Burri topolak me një qeleshe të bardhë u ul më mirë dhe, duke kundruar trungun gunga-gunga, vijoi:

— Ky man ka çelitur njerëzit dhe zogjtë në kohën e tij. Është nga manat më të mirë të krahinës. Dikush e mbolli, ky u rrit, se toka e plehëruar nga llumi i Tërbufit e ushqente si duhej. Unë e mbaj mend të madh me degët e kuluvarura. Bënte goxha kokërr. Kur ajo zhungronej e piquej rrëkezë, ishte më e ëmbël se pekmezi. Kokrra kishin një shije që ta mbante gojën të këndshme. Ëmbëlsia vinte si e mjaltit, me erën si të zymbylit. Lëre ç'kokërr bënte! Po kishte edhe një huq të mirë: piquej para të gjithëve dhe mbante më vonë nga të tjerët. Gjethet i mblidhnin graria, sidomos ato

çapik = i shëndetshëm, i hedhur.
zhungrohej = piquej mirë.

të Konjatit dhe Zharës, se dinin të rrisnin krimbin e mëndafshit. Vapës, që nga prilli gjer në fund të qershorit, më mbante në krahë, si krahëneza, që u ngjitet në dimër trungjeve të plepave dhe të pishave. Në degët e trasha bëhej një bramshi e madhe me njerëz. Të gjithë hanin e kënaqeshin. Nëpër gjethe fluturonin e fshiheshin zogj të ndryshëm, që nga turtulli, fuga e begoja, gjer te viqja, laroshja e drizaku. Po një ditë e theu këmbën këtej beu i Elbasanit, Nustret Biçakçiu, që e kishte pronë të tij. Ai hëngri mana dhe, si u ngop, tha me smirë:

— Pata kujtuar se vetëm unë kisha të tillë man në shtëpinë time, po qenka dhe një tjetër që po e hanë harbutëria. Të pritet mani dhe të mos ketë të tillë veç në kopshtin tim!

Dhe manin e prenë. I shqitën degët dhe i lanë vetëm trupin. Të gjithë kujtuan se u tha, por jo, rrënjët i ka shumë të forta. Tani te ne, në Myzeqe, po bëhen pyje me mana. Unë dua që degët e tij, këto bisqe të njoma, t'i rrit e me to të krasit manat e tjerë. Kokrrën e tij zor se e gjen në të tërë krahinën, more djalë. Ja për çfarë është i vlefshëm ky trung.

Qemali sepse deshi të bënte një krahasim midis trungut, degëve e lastarëve të mirosur të manit atje në Myzeqe dhe familjes së halilajve. Esati sikur i ngjante shumë atij trungu të sakatuar, ndërsa fëmijët filizave tërë fuqi e njomësi. Si mani, që kërkonte kujdesje dhe shërbime, për të rritur filizat dhe degët e mikluara plot shëndet

krahëneza = bora që ngrin në dimër dhe valet pas degëve të pemës.

bramshi = grumbullim.

e ngazëllim, ashtu edhe Esati kërkonte ndihmë, që të kuptonte me ç'petka qe veshur. Atij i duhej hequr ajo daskull e madhe, që i kishte zënë frymën, ai duhej të dilte nga ajo glllofkë e errët ku ishte futur.

Mësuesit i vinte keq që familja e Esatit jetonte në kushte të tilla. Njerëzit e shtëpisë së tij qenë zemërmirë, punëtorë, po ja që e reja te ta ngjitej me shumë vështirësi. Mësuesin e shqetësonte shumë kjo gjë. Ai kuvendonte me Zenepen, Shpendin e Binakun, që u ngjanin luleve të çelura në zgrebonjë. Mësuesin e vinte shpeshherë në mendime ai qëndrim i ngrirë i Esatit, që dukej sikur asgjë s'i hynte në sy. Në tiparet e tij dallohej një egërsi e zymtë, përzier me shqetësim e gulmi që i gufonte përbrenda.

Sytë e zinj, të vegjël, të futur thellë në dy gropëza, kur e kur i xixëllonin si prush zjarri në uxhë të errët, e atëherë kuptohej se gjithshka për të ishte e neveritshme dhe e padurueshme. Po prapë qepallat s'e linin këtë vështrim të gërmueshëm. Ato përpëliteshin, sikur të përzinin ndonjë grerëz që fluturonte rreth tyre; e pastaj bebëzat qëndronin si dy zaje lumi.

Shpella, mund ta quajmë kështu banesën ku jetonte Esati, po e ndërtuar nga dora e njeriut, ishte e formuar nga një mur i trashë prej guri, në formë katërkëndëshi këndrejtë, mbuluar në çati

daskull = gur i madh, gjë e madhe që zë diçka

glllofkë = e futur, kthinë e errët.

gulmi = përqëndrim.

uxhë = zgrebonjë, vend i futur, shpellë.

me dërrasa të trasha, të nxjerra nga trungje drush. Në mes pritej me një resë purtekash të gërshetuara me mjeshtëri, që u ngjanin shumë faqeve të koshereve të misrit. Në mure, ndërmjet gurëve, shpesh vareshin cerga shtupe e rrënjë shqope. Nga veriu, gati gjithë cepi, mbulohej me myshk që ty-mi e kishte nxirë e kthyer në një blozë të përher-shme, e cila bërlitej orë e çast. Gjithë ndërtesa kishte katër dritare, ose më mirë të themi katër frengji të ndërtuara në ato vende, nga ku mund të kontrolloje dhe të vëzhgoje anë e rreth. Dyshe-meja ishte e shtruar me guraçokë shkëmbi. Pranë derës, shkrepë, mbi të cilin ishte ndërtuar shtëpia, kishte lënë shenjën. Një gur i stërmadh, me një të çarë si ulluk në mes, shtrihej gati në një të katërtën e së ndarës dhe përdorej si sufa, po që më shumë prishte punë, se e bënte dhomën batall. Çatia gjerbonte. Pikat e ujit grafullonin nëpër mure. Një pikë binte në vatër, pranë demiroxhakut, në një kuti konserve të gjetur kushedi se ku.

Posa Qemali u ul në buxhak, sipër një postiqe dhije, e shoqja e Esatit, Makbulja, një grua shëndetligë, me fytyrë të hollë, lëkurë të rreshkur e që mbështillte flokët me një burulluk të bardhë, të cilit edhe ngjyra s'i shquhej mirë, vuri mbi zjarr një tenxhere me ujë e sakaq preu një copë pastërma nga mishi i varur te trenjtë.

Ndërsa Makbulja dhe Zenepja gatitnin darkën, dy djemtë u ulën afër Qemalit, ndërsa dy vajzat e vogla afër të atit, që e kundronin herë me ndro-je, herë me qejf. U ngrit edhe i ati i Esatit, Hyse-

bërlitej = thërmohej.

sufa = sofat

ni. Makbulja me një shpejtësi e përlulësi të madhe, po me vetëdije të plotë, shkoi e i rregulloi Hyse-nit, vjehrrit të saj, jastëkun, të vetmin jastëk prej kashte që kishte aty. Esati i hodhi të atit batani-jen në gjunjë dhe i tha:

— Kena mik mësuesin e fshatit.

Qemali pandehi se plaku nuk dëgjoi, po u gabua. Hyseni i kishte veshët pipëz.

— Mirë se ka ardhë e i kjoftë kamba e bardhë!

— Mirë se ju gjeta e paçi pleqëri të mbarë!

— ja ktheu mësuesi.

Hyseni dikur i hedhur dhe fidan i drejtë, që kërrusur nën peshën e një jete gati njëqindvjeçare. Fytyra e tij që e zeshkët dhe tërë rrudha. Flokët borë të bardhë i binin nga të dyja anët e qeleshes vezake dhe e tregonin edhe më plak.

Plaku dukej sikur djerronte. Në tërë qenjen e tij vërehej një shkujdesje që rridhte, siç dukej, nga travajet e jetës, me të cilat ishte gjelaftuar për gati një shekull. Sytë i mbante gjysmë të mbyllur, sikur t'i vriteshin nga flaka e kuqërremtë, që nuk e linte të dallonte fytyrën e mikut. I pëlqeu zëri i këndshëm dhe i matur i Qemalit, ndaj urdhëroi të birin ta ndihmonte për t'u ngritur e për të shkuar te qoshja tjetër, ku ishte mësuesi.

— Mos luani, po vij unë pranë jush! — tha Qe-mali e u ngrit përnjëherësh, shkoi e ul galiç afër Hysenit.

Plaku e kundroi i qetë dhe, sikur të ëndërron-te për diçka foli:

— Vocërrakët të duen fort, u ke hi në zemër!

djerronte = pikonte

— Pastaj, duke thithur një cigare që ja pat pregatitur i biri e që ja kishte dhënë me shumë respekt, plaku pyeti:

— A e gostitët mikun?

— Po, babë! — ja ktheu Esati, që tash sikur qe shkruftuar e rrinte gati t'i plotësonte të atit çdo dëshirë.

— Sa vjet shkollë ke, or bir? — pyeti plaku mësuesin, duke i hedhur ato sy që, kur vështronin drejt, merrnin një pamje të vrëjtur.

— Kam njëmbëdhjetë vjet, babë Hyseni.

— Boll shkollë të madhe paske ba. Po kenke djalosh i hasrit dhe i trollit. Ti je i pari njeri, me kaq shkollë të madhe që ke hi te kjo shtëpi. Ky vend ka kenë i vetmuen, sikur ta kishte mallëkue perëndia. Gjakësia na ka ba me vuejtë e me u mbyllë për tanë jetën në këto mure.

— Po, si është shkaktuar gjakësia, babë Hyseni?

— Gjakësia, o bir! Eh! gjakësia!..

Plaku mbeti një hop pa folur. Çaklloi dhëmbët, vrëjti vetullat dhe mori një pamje të egër. Po shpejt fytyra ju qetësua, mbylli sytë dhe, sikur të futej në një gjumë të thellë, humbi në kujtime.

— Gjakësia na ka pasë xanë derën për punë të një livadhi. Në Cukal asht një fushë e gjanë, që e quejnë Fusha e Liqejve. Do miq më kanë thanë se vjet e ka pasë mbjellë ushtria kërtolla e ajo kishte prodhue boll. Na banojshim në Vilëz. Kishim do lopë e ndonji kalë. Çdo vjet merrshim me qira një copë truell në atë livadh të mallëkuem. E thurshim atë vend njashtu si bajshin edhe njerëzit e familjeve të tjera. Kojshi me ngastrën tonë

ka kenë edhe dera e çobenjve. Fusha e Liqejve ka pasë kenë pronë e kapidanit të Shllakut, që na merrte taksën e na mashtronte fjalët e egra që lindshin shpesh mjedis fshatarëve.

Hyseni psherëtiu, thithi cigaren dhe i humbur e i futur në një botë tjetër, me qepalla gati të mbyllur, vijoi:

— Baba i jem, rahmet i pastë shpirti i tij, kish-te një vëlla të squet, që kishte pa dyrnja me sy, se pat shkue në shumë kasaba. Kapidani nuk e deshte vëllanë e babës, se i shkonte fjala e njerë-zia e quejshin për të dijshëm. Nji herë nji njeri prej fisit të çobenjve, nji burrë i keq dhe me djalli në krye e në duer, i ngucun prej kapidanit, na gëzhytet tue futë në ngastrën tonë bagëtinë e tue na damtue sanën. Disa herë u pleqnue që t'i pritej rruga nji sherri, por as fjalët e urta të pleqve dhe as butësia e axhës nuk banë dobi. Kapidani jo vetëm nuk mbronte të drejtën tonë, por përkrahte njeriun e keq. I kam në vesh fjalët e axhës:

«Kapidani asht tue i vu zjarm shtëpisë sonë dhe tue krijue nji tollovi të madhe».

Plaku hoqi qeleshen vezake, shtroi me dorën e tij të thatë, kockë e lëkurë, flokët e bardhë si të spërkatur me miell, ngrysi vetullat me një rrep-tësi, që dikur në rini ja bënëin sytë aq të tmerrshëm, afroi fytyrën pranë mësuesit dhe tha:

— Dhe drutë, or bir, u ndezën. Njeriu i keq i fisit të çobenjve i ra me shputë axhës sem në atë kohë kur ai po nxirrte bagëtinë prej ngastrës. Axha i jem ja ktheu me shputë flakë për flakë.

gëzhytet = ngacmon

Atëhere njeriu i keq qiti naganin e vrau axhën. Prej asaj kohe na kanë vra katër e u kena vra pesë. Po gjakësi na fali e me sa po ndiej, kësaj gjakësie ju pre rruga. Gjakësi i jem ka kenë trim i çartun. Ka kenë partizan e sot asht oficer me grada të nalta e punon në Tiranë. Vuni dorën në zemër e nuk ma treti Esatin se, po t'na e treste, nuk do t'i kishim një këta vocërrakë që ty të duen aq fort e që mue më kanë shtue ymrin.

Qemali psherëtiu.

— Qenka treguar burrë me mend hasmi juaj. Si duket e ka kuptuar shkakun pse jeni vvarë.

— Po, po, o bir! Gjakësa për na janë kapidanët e shokët e tyne. — Me ta duhet me i puq hutat! — tha dikur Col Çobani. — Ai asht njeri me mend dhe i dijshtëm, po dhe i biri, që e kanë caktue kryetar kooperative asht i squet.

— Për Sokol Çobanin e keni fjalën, babë Hyseni?

— Po, po, shoku mësues! — u hodh e tha Shpendi.

Hyseni i vuri dorën në kokë nipit të tij, ndër-sa Esati e shikoi me inat dhe e qortoi në heshtje, që ndërhynte në bisedën e plakut.

— Kur e paskeni mik Sokolin, pse nuk hyni në kooperativë? Ju kështu do ta lidhnit miqësinë më fort.

Esati ngriti kokën, bashkoi vetullat një dhe i hodhi mësuesit një vështrim therës po edhe të matur.

— Kooperativa, për mos me u turpnue, kërkon punë, kurse na s'jena të zotët me punue. Esati vetëm di me ruejtë dhinë e asnji gja tjetër. Unë

jam plak, nipat janë të vegjël. Po kena me hi edhe na. Ja, Shpendi po bahet burrë.

Esati po priste se ç'do të thoshte më tej mësuesi, po mësuesi tha vetëm dy fjalë — Kooperativa do t'jua zgjatë jetën të gjithëve.

U shtrua darka. Sofra u mbush me bukë. Në mes u vu më parë një tas kos, që ta prisje me thikë, aq i trashë ishte. Pastaj një tas me mish të zier e lëng, që vinte si i kripur e, më në fund një sahan bakri me makarona të spërkatura përsipër me sheqer.

Njerëzit hanin në një heshtje të plotë. Dëgjo-heshin vetëm tik-taket e lugëve, kur takonin në sahanë.

Plaku përtypej ngadalë dhe vështronte me një buzëqeshje dashamirëse fytyrën e mësuesit. Herë pas here vështronte Esatin, që mbllaçitej i menduar, ashtu si e kishte zakon përherë.

Si hëngrën darkën, plaku ndezi një cigare e, si i uroi mësuesit gjumë të ëmbël, ra të flinte.

6

Të bardha e të përhimta rrëshqisnin me ngadalë retë në Rinaj. Në thellësinë e zyrtë, pikërisht mbi Marana dhe mbi çukat e malit Krilat e Dedajve, varej e palëvizur vellua valë-valë e një reje të murrme. Bishti i saj i gjatë përkulej poshtë me një ngjyrë më të errët e tretej thellë mbi Shkodër dhe mbi liqenin e saj.

Një erë e njomë, e ftohtë, frynte nga veriu.

Dielli po lindte prapa majave dhëmbë — dhëmbë që kishin marrë ngjyrën e argjendit.

Esati ishte zgjuar në të zbardhur të ditës. Ai e kuptoi që stuhia kishte pushuar dhe ja kishte lënë vendin ftohmes. Si doli nga shtëpia, shkoi te hauri i dhive, që ishte një furrik i ulët me gurë, i mbuluar edhe ai me pllaka të mëdha dërrase.

Esati e njihte shumë mirë dhinë. Ajo, sa e dobishme dhe e frutshme ishte për njeriun, aq delikate e tekanjoze ishte për shëndetin e saj. Kjo lloj bagëtie mund të sëmurej shumë shpejt nga hikraqi, apo prej ngalosës. Këto lëngata u mbërthenin sytë, kyçet e këmbëve dhe gjitë dhe hajde t'i shëroje. Ajo mund të sëmurej fare kollaj nga hirrëza, që në fillim ja bënte qumështin të hollë e pastaj e verbonte. Këto sëmundje binin më shumë në dimër, si shkak i të ftohtit dhe shtallimit të keq. Kur hynin në tufë, ngalosa dhe hirrëza kapnin gjithë bagëtinë e këtë të fundit duhej ta vajtoje. Çobani ua kishte frikën këtyre sëmundjeve, ndaj dhe merrte masa të rrepta, jo vetëm t'i përziente, por edhe të mos i afronte.

Kur lindi dielli, ai doli nga banesa e dhive e atë çast pa mësuesin që e vështronte me buzë në gaz.

Qemali ishte ngritur, kishte dalë në oborr, kishte larë sytë dhe, megjithëse bënte ftohët, qëndronte duke thithur ajrin e pastër e duke kun-

hikraqi = sëmundje që u bie dhive

ngalozë = sëmundje që u bie dhive

hirrëza = sëmundje që u bie dhive

druar mëllenjat e murrme e sqepverdha, që fluturonin nga dega në degë e nga ferra në ferrë.

«Kur fluturon mëllenja, ka me mbajtë këmba!» — thoshin fshatarët, ndaj dhe mësuesi u veshin këtyre zogjve, që atij mëngjezi po i jepnin një sihariq të mirë.

Duke shkelur nëpër borën që fërgëllonte, Qemali shkoi te banesa e dhive.

— A fjete mirë, a mërdhife natën? — e pyeti Esati.

— Kam fjetur për bukuri. Po dhitë si i këni, shoku Esat?

— Dhitë i kena si do zoti!

Qemali hyri brenda dhe për një çast mbeti gojëhapur. Queri ku dimëronte bagëtia ishte prerë me purteka në tri vende. Muri prej guri ishte suvatuar me baltë dhe lyer përsipër me vapem, një lloj gëlqereje që gjendet e gatshme gjireve të maleve, apo luginave, kur vërshon dielli. Përsipër tavanit të ulët ishte shtruar dushk i thatë. Fletët e gjelbëra dukeshin si të njoma e si të këputura pak ditë më parë, aq bukur ishin stivosur e ruajtur për dimër.

Dyshemeja e shtruar njësh, pa të ngritura e guriçka, ishte pastruar dhe, nga tymi që ende qar-kullonte, dukej se posa ishte fshirë. Në tri të ndarat Esati kishte vënë: në një vend dhitë përlla me kecat e vegjël, në të dytin kecat e ndarë dhe në të tretin shumicën e dhive.

Mësuesi hapte sytë i mahnitur po edhe i menduar. Shtalla apo queri ishte më i pastër, më i

Queri = vendi ku rrinë dhitë.

ngrohtë dhe kishte kushte më të mira për të jetuar se sa banesa ku rronte familja e halilajve.

Queri ishte rrethuar me mur guri të suvatuar e të lyer me vapem, kurse në shtëpi, ndërmjet gurëve vareshin cergat e rrënjëve të ndryshme të lëmashkut dhe të bimëve të tjera. Dyshemeja këtu është e rrafshuar, e ngjeshur, e lyer me një lloj llaçi që ruan pastërtinë, kurse atje ishte tërë gurë e guraçokë, që s'linin të fshije e të pastroje. Këtu ka një ngrohtësi të madhe, se nuk hyn as thëllimi më i hollë; atje, megjithëse bëhej zjarr, era të ngrinte nga të gjitha anët e të priste si me brisk.

«Në këtë familje çdo gjë duhet nisur nga e para. Duhet që edhe këta njerëz të shohin dritën e re të ditëve tona. Kjo dritë e re duhet të shfaqet edhe këtu në këtë shtëpi. E ç'vleftë do të kishin mësimet e mia, kur nxënësit që mësoj unë jetojnë në shtëpinë e tyre mos më keq? Rrojnë si kafshët? Veçohen si urithi në strofkën e vet dhe ne i shohim që të gjitha këto me gjakftohtësi? I kemi parë dhe kushedi sa kohë do t'i kishim shikuar, sikur të mos gjëmonte *Gjashtë Shkurti* e sikur ajo ditë të mos kishte nxjerrë shpatën e zjarrtë për t'u dhënë fund këtyre gjërave. Këtu duhet bërë kthesë rrënjësore! Ndryshe s'e kryejmë detyrën!

Mësuesi doli nga shtalla, përshkoi oborrin me hapa të shpejta dhe, para se të hynte në shtëpi, padashur i ranë në sy kongjijtë e akullit që vareshin nga strehët e që kishin marrë ngjyrën e përzier, të limonit e të portokallit.

Çobani e përcolli Qemalin gjer përtej kopshtit, i dha dorën dhe e vështroi sikur t'i kërkonte diçka, sikur t'i kërkonte një farë mëshire, për ta lënë

të qetë në mendimet dhe në punën e tij. Mësuesi i shtrëngoi dorën, ja tundi dy-tri herë e me atë gjest sikur i dha fjalën se do ta ndihmonte për të mirën e tij. U ndanë.

Shpendi e përcolli dhe ndo njëqind hapa më tej. Kur u kthye ndjeu në zemër ngrohtësinë e fjalëve të mësuesit.

Qemali vijoi udhën. Shkëlqente në sipërfaqen e bardhë kokrra-kokrra, ku dukeshin ende gjurmët e këmbëve që kishte lënë një ditë më parë.

Sytë i lëbyreshin nga shkëlqimi i bardhë, që shkonte tej e përtej. Asgjë nuk dukej e nuk reptinte, vetëm nja dyqind metra më të djathtë shquajti një pluhur të shkëlqyer argjendi, që ngrihej herë pas here. Mendoi se ndonjë kafshë zhgërryhej e luante, duke hedhur me këmbët e saj të pasme atë tym të shndritshëm.

Mësuesi ju afrua shtëpive. Nga larg dalloi se në oborrin e shkollës qenë grumbulluar mjaft njerëz. Ngau për atje. Fytyra i ndriste si lulekuqe. Ndjente një ngrohtësi dhe një kënaqësi të madhe. Ai kujtonte se edhe atë ditë nxënësit do të rrinin në shtëpi, po jo. Rinajarët, për të mos munduar mësuesin që të shkonte sërishmi në banesat e tyre, kishin marrë fëmijët e bashkë me ta kishin vajtur në shkollë. Mësuesi u prek. Këta njerëz kanë pak zor, sa t'u hapësh sytë, mandej e shikojnë vetë dritën dhe nuk i ndahen më asaj...

— Mirë mëngjezi e mirë se erdhët, shokë! — foli Qemali me zë të çelur e me një ngazëllim që i dukej sheshit.

— Nadja e mirë e mirë se të gjetëm! — ja

kthyen fshatarët e nxënësit me një zë e me buzë në gaz.

Mësuesi u dha dorën një për një të gjithëve dhe ata e tokën me respekt e dashuri.

Nxënësit u futën në klasë, ndërsa mësuesi ju kthye prindërve e vëllezërve të fëmijëve:

— Ju falem nderit, shokë! — Vetëm kaq munda t'u thoshte.

Në prak të derës Qemali u takua me komunistin e vjetër Ndue Markun dhe me të shoqen Gjelinën, që ishte kryetare e këshillit të fshatit.

— Na ke shqetësue e na ke lanë syhapun për tanë natën. Veçse ke tregue burrni, ke tregue një gja që s'di si me ta thanë. I ke gëzue fort rinajarët! Të lumtë, shoku Qemal! — tha Ndue Marku.

Gjelina e shikonte e s'dinte ç'ti thoshte, po veç i shtrëngonte dorën me ngrohtësinë e një nëne të vërtetë.

— A ke hangër bukë? — e pyeti më në fund e zonja e shtëpisë.

— Po, kam ngrënë. Halilajt kanë mjaft qumësht dhe s'e lënë mikun barkthatë! — ja ktheu Qemali me të qeshur.

Mësuesi hoqi pallton, kreu flokët, mori çantën e librave dhe hyri në klasë.

Trembëdhjetë vajza e djem u ngritën përnjëherë në këmbë dhe e ledhatuan mësuesin me sytë e tyre të zinj, të shkruar e të kaltër.

Atë mbrëmje, megjithëse perëndimi flakëron-te ngjyrë qershie dhe hëna lëshonte mbi burim pasqyrime të argjendta, Zenepja kthehej në shtëpi, me shpirt të vrarë, me fytyrë të vrënjtur e me mendime shumë të ngatërruara. Në banesën e tyre kishte ardhur Sherif Lumja, lajmësi i saj.

Sherif Lumja bëri një shenjë dëshpërimi me dorë, kur pa se mbi bjeshkën e Rinajve valëvitej një re e zezë. Megjithatë urdhëroi t'i sillnin mushkën, t'i vinin samarin e t'i jepnin atë bohçen me vogëlsirat që kishte blerë për t'ja dhuruar familjes së halilajve. I hipi kafshës, i dha porosinë e fundit të birit dhe, si e udhëzoi edhe një herë ku duhej ta takonte, u uroi njerëzve të shtëpisë lamtumirën.

Mushka ecte, ndërsa Sherifit i vërtiteshin në kokë mendimet rreth Esatit, rreth dhive, kecave dhe bulmetit që duhej t'i tërhiqte. Në një kthesë të rrugës ndeshi Ndue Markun dhe mësuesin Qemal Shkëmbi.

— Mbramja e mirë, burra! — përshëndeti Sherifi si me përzemërsi e me një farë përulësie.

— Mbramja e mirë! — ja kthyen shkurt të tjerët me një zë që Sherifit ju duk akull i ftohtë.

Takimi me këta njerëz, që shkonin siç duket në administratën e kooperativës, e futi në një shqetësim të përnjëhershëm, ja ndryshoi mendimet e qeta.

Posa ju afrova shtëpisë së Esatit, kuptoi se qe tronditur kot. Megjithatë nuk ishte i zoti ta shkulte

atë squellosje. Një shije e thartë, si të kishte ndryshk në gojë, e bënte të pështynte në çdo çast.

Erdhi në vete, sapo hyri në shtëpinë e Esatit dhe ndenji në buxhak.

Sherifi ishte njeri i zgjuar dhe shumë praktik. Kishte nuhatjen e dhelprës dhe tiparet e ariut. Njerëzit, megjithëqë e dinin se ishte i lig, e donin për natyrën e qeshur e të gëzuar, për rrëfimet e goditura, për gjallërinë e jashtëzakonshme. Buzëgaz endej kudo, duke hedhur ata hapat e rëndë të këmbëve si prej ariu e duke lajkatuar njërin apo tjetrin për të mos u prishur qejfin. Të ecurit si me kolovitje, vështrimi i tërthortë i syve të piskosur me bebëza të dala, bile dhe të kthyerit e kokës e bënte si të ariut. Turinjte i kishte si të dhelprës, të hollë, me një barrë mustaqe sipër buzëve të lëpira.

Natyrën e tij të qeshur ai e shiste jo gjithmonë, po atje ku e donte vendi dhe kuvendi. Se, atje ku duhej serioziteti dhe autoriteti, domethënë ku kishte të bënte me njerëz që i kishte në dorë dhe prisnin prej tij, dinte të përdorte kërcënimin e shputave të ariut dhe dredhinë e trurit të dhelprës.

Një vit më parë fshati i tij vendosi të hynte në kooperativë. Mendime të ngatërruara i erdhën në kokë atëhere Sherif Lumës. Po të hynte në kooperativë, do të humbiste mjaft të ardhura e midis tyre edhe tufën e dhive që i jepnin shtëpisë bulmet, mish e lekë.

Ishte dorështrënguar. Për pare e mall shiste edhe nënën, kur i thonë. Po, po të hynte në koope-

piskosur = pickim

rativë, paret e malli nuk do t'i shtoheshin, ashtu si kishte dëshirë. Në kooperativë nuk do të fitonte. Atje nuk ecej me dallavere. Kurse me krahë dhe djersë të ballit ai s'kishte jetuar kurrë. Atëherë, pse të hynte në të? Po, edhe të qëndronte jashtë s'oe punë e lehtë. Kishte një plagë të vjetër, të cilën përpiqej ta mbulonte me lloj-lloj marifetesh.

Ç'ishte kjo plagë?

Në kohën e Zogut, dera e lumajve nuk qe si të gjithë të tjerat. Atë e dëgjonin qeveritarët e Shkodrës e ç'thoshte ajo bëhej, jo vetëm në fshat, po edhe në komune.

Kur në Shqipëri shkelën italianët dhe më pas gjermanët, nipi i Sherifit ishte bërë oficer milicie dhe Sherifi e fisi i lumajve mburrej.

Në lëvizjen e Postribës¹⁾ nipi pat lojtur një rol të madh. Por në atë gurgule kishte marrë pjesë edhe vetë Sherifi, që njerëzia dhe s'e dinin. Një nip tjetër i Sherifit qe vrarë fill pas asaj lëvizjeje në një shpellë, në Marana, prej Col Çobanit, kur vetë i pestë kërkonte të largohej për në Jugosllavi. Ish-oficerin e milicisë, që tani ndodhej në Gjermani e që pat ardhur fshehur nja dy herë para pesëmbëdhjetë vjetve, e dinin të gjithë se ishte nipi i tij. Pra, në sytë e fshatit, Sherif Lumja ishte i njohur mirë qoftë për të kaluarën qoftë për të tashmen. Në qoftë se ai nuk do të pranonte të hynte në kooperativë, qe i sigurt se tërë fshati do të ngrihej në këmbë e do të thoshte:

1) Lëvizje me karakter reaksionar, e organizuar nga kleri dhe klasat e përmbysura, pas vendosjes së pushtetit popullor, më 1946.

«Sherif Lumja nuk e harron të kaluarën dhe është armik i së tashmes!»

Jo, jo. Këtë s'e bënte kurrë ai, sepse hidhej me vetëdashje në atë grackë të padukshme.

Në kooperativë do të hynte, bile i pari e do të përdorte ato fjalët e tij tërë lajka, që nganjëherë kishin shumë efekt.

Kështu do të mbulonte më mirë plagën e vjetër dhe do të krijonte mundësira për të realizuar dëshira dhe plane të reja që mund t'i dilnin në të ardhmen.

Tufën e dhive duhej ta ruante patjetër. I dukej sikur kishte mundësi ta mbarështronte këtë punë.

Dikur, kur kishte qenë në Marana, për t'u interesuar në se kishte leverdi të dërgonte bagëtinë për kullotë, kishte parë tufën e Esat Halilit. I mbehtën sytë te dhitë, te ftujakët dhe keçërit; dhe kishte thënë atëhere me vete: po të kishte një çoban si Esati, kushedi sa mirë do të mbahej bagëtia prej race të zgjedhur e stanit të tij.

Shkoi në Rinaj, që qe gjashtë orë larg katundit të vet. Egjeti gjithshka të shtruar, ndryshe, shumë ndryshe nga ç'e kishte menduar. Shkoi për ta kandisur Esatin që t'i kulloste edhe dhitë e tij e për këtë do t'i paguante një rrogë të mirë, kurse puna u vu në vijë me një leverdi shumë më të madhe. Në katundin Rinaj, një mik i tha se Esati kishte një vajzë të mirë, të bukur, ende të vogël, po që do të bëhej një mollë, të cilën do ta kishin zili të gjithë. Posa mori vesh këtë, Sherifit ju kujtua djali i së motrës, Smajl Driza, që banonte dhe punonte në një kooperativë fushore, shumë larg nga

Rinaj. Smajlit i pat vdekur gruaja shumë vite më parë. Ai kërkonte nuse. Kishte pare dhe jepte për një vajzë të re aq, sa t'i kërkonin. E pse të mos e bën-te Sherifi këtë krushqi, të lidhej me miqësi me Esatin?

Çobani me siguri do t'ja dinte për nder, se po i hiqte vajzën nga shtëpia, po e jepte në një derë me kamje dhe me një shpërblim të majmë, aq sa mund të mos e kishte parë as në ëndërr. Smajlit do t'i jepte një vajzë të re, si molla që shkrihet në gojë. Djali s'e kishte parë as në ëndërr një të tillë. Kurse vetë futej me të dyja këmbët në familjen e Esatit dhe ndjente se ishte i zoti që ajo t'u bindej plotësisht urdhërave dhe dëshirave të tij. A nuk ishte kjo një mrekulli? Një zgjidhje kaq e këndshme e hallit, që e gërryente e që ja bënte gojën farmak sa herë që e kujtonte? E ku do të gjente shtëpi më të mirë ajo «zgjebarake», ndonëse burrin do ta kishte plak?

Dhe fejesa u bë. Njëqind e dhjetë mijë lekë ju dhanë Esatit për vajzën. Dhjetë mijë lekë Sherifit për mundimin.

Në familjen e Esatit Sherifi futi frikën e gjakësisë së re. Dhjetë pushkët e Smajlit dhe pesë pushkët e tij rrinin të ngrehura në mendjen e Esatit. Dhe, sikur ky i fundit të prishte nderin e besën, këto pushkë do të zbrazeshin brez pas brezi.

Ashtu si numroi njëqind e dhjetë mijë lekët për të bijën në vjeshtë, kur tërhoqi ftujakët dhe djathin, se Sherifi e ktheu çobanin në çoban të bagëtisë së tij, i dha Esatit peshqesh edhe tri dhi veç pjesës së djathit dhe të gjalpfit që i kishte

premtuar; kështu në sytë e Esatit Sherifi po tregohej njeri që e mbante fjalën.

Kur rinajarët kërkuan që edhe në fshatin e tyre të krijohej kooperativa, Sherifi i tha Esatit: «Jo!» Dhe këtë jo ai diti ta arësyetonte. Ai e këshilloi:

«Besa e nderi nuk lejojnë që vajza e fejuar të përzihet me burrat e botës». Kjo ishte dëshira e Smajlit dhe dëshira e tij.

«Shtëpia e çobanit do të vuante, se në kooperativë nuk do ta lejonin të bënte ashtu si pat vepruar Esati: të mbante aq shumë dhi e të merrte ato të ardhura që i jepte Sherifi. Kur nuk do t'i kishte këto, si do ta ushqente Esati familjen?»

Sherifi ja jepte këshillat si njeri i shtëpisë, sikur ja donte vajzës të mirën. Veç këtyre fjalëve ai dinte të përdorte edhe putrat e ariut. Dhe jo vetëm kaq. Ishte gati dhe ta shkelte Esatin me putrat e tij.

«Të prekurit e nderit kërkonte gjak. Dhe, në qoftë se halilajt nuk do t'u bindeshin këshillave, fjalën do ta kishin pushkët».

Sherifi mund të bënte çdo lloj poshtërsie. E, në se ai thoshte për gjakësinë e re, nuk e kishte hallin vetëm të kërcënimi. Ishte gati të ndizte zjarrin midis Esatit dhe Smajlit. Dhe ishte i sigurt që zjarrin mund ta ndizte edhe me një të fryrë.

I urrente njerëzit si Esati. I quante njësoj si kafshët, ndaj dhe ballë tyre qëndronte me shkop në dorë e u binte sa herë që s'e dëgjonin.

Sherifi, veç varfanjakëve, urrente për vdekje edhe njerëzit e pushtetit dhe të partisë. Po ndaj tyre sillej me shumë hipokrizi. Ishte vetë ai që i

lajkatonte e hiqej gojëmbël, kur e brente zemërimi e ishte gati të ulërinte si i tërbuar prapa krahëve të tyre. I zjente përbrenda një armiqësi e egër.

Nuk i donte këta njerëz që i kishin prerë rruqën, që s'e linin të vinte mall e të fitonte pare, që e kishin kthyer një si të tjerët, si ata njerëzit që ai i quante kafshë. Ai s'e donte pushtetin, sepse dikur i pat vrarë nipin. Donte t'i përpinte të gjallë shokët e Col Çobanit dhe të Ndue Markut, ndaj edhe me kujdes ruhej, priste kohën dhe shpresonte. Po edhe punonte. Dhe kënaqej, kur shikonte se po i shkonte fjala në familjen e Halilajve. Një familje më pak në kooperativë, një dackë faqeve, një shpagim ndaj pushtetit në fuqi.

Sherifi mendonte për më tej, kishte plane të tjera për halilajt. Shtëpia e Esatit ishte shumë e veçuar nga fshati. Vetë çobani njihte si jo më mirë vendet e fshehta: shpellat, guvat, luginat, lëndinat, strofkat, udhët. A nuk do të ishin këto vende të sigurta për të nipin, që nga dita në ditë mund të vinte?

8

«Sot më ka shkue dita ters — tha me vete Sherifi. — Ishallah nesër ka me më shkue mbarë» — shtoi duke thithur një llullë pak si të vjetër, të punuar prej rrënje arre.

Megjithëse ishte i qetë dhe rrinte me mendje të mbledhur pranë vatrës, prapëseprapë ndjente sikur dikush i kishte ngacmuar punët e tij te familja e Esatit. Esatin nuk e gjeti në shtëpi; do të

vinte në të perënduar, i thanë. Babai i Esatit, Hy-seni, flinte dhe herë pas here gërhiste lehtë, përtej buxhakut, në një shtrat prej druri. E shoqja e Esatit e priti mirë, i bëri të gjitha nderimet, po lajmësi në fytyrën e saj shquajti njëfarë egërsie, apo ftohtësie, që ai s'e merrte vesh dot. Zenepja ju duk si përherë e bukur.

E ç'fat të madh kishte ai Smajli! Për njëqind e dhjetë mijë lekë po merrte alamet femre!

Asaj mbrëmje, Zenepja i dukej më e shkrifët se asnjëherë. Po edhe në fytyrën e vajzës Sherifi vuri re atë egërsi që shfaqnin edhe tiparet e së ëmës. Po ta shikoje mirë, ajo e shfaqte këtë egërsi më tepër saherë që ja hidhte sytë mikut.

Sherifi po rrinte me Shpendin. Djaloshi nuk i jepte muhabet. Kishte hapur një libër. Dukej sikur lexonte, kurse në të vërtetë qëndronte me kokë gjysmë të ulur, me shikimin te gërmat dhe vërtiste në mendjen e tij mendime të trishtuara.

Kësaj here në familjen e nuses së Smajlit lajmësi hasi një ftohtësi që nuk i pat rastisur herë tjetër.

Miku pikasi në shtëpinë e Esatit edhe njëfarë ndryshimi. Shkrepi, që zinte gati gjithë të ndarën, nuk ishte më. Vareja dhe qysqia kishin punuar me durim të madh gjersa e kishin shkërmoqur. Ta kishte bërë vetë Esati këtë? S'e besonte. Dikush me siguri do ta kishte ndihmuar. E ndara kishte marrë një pamje tjetër, trualli ishte rrafshuar, toka ishte e ngjeshur dhe këmbët nuk shkelnin në guraçokët, po në njëfarë gline që ishte marrë në rrëzë të ndonjë shkëmbi.

Muret nuk ishin me ato të parat. Nuk shikoje

rrënjë bimësh e cerga merimangash, as blozë dhe lëmashk. Në faqet e gurëve ishte hequr një fshesë e fortë dhe sipër tyre zbardhonte gëlqerja.

Në cep të dhomës, Sherifi nuk la pa shquar edhe dy shtretër druri me këmbë të shkurtëra, mbuluar me batanije të vjetra.

«Kush ta kishte sjellë këtë ndryshim?» — Dhe sytë e Sherifit u drejtuan te Shpendi, që rrinte me vetulla të vrëjtura e që e tregonte sheshit se nuk i pëlqente prania e tij.

Jo, s'e besonte që ai djalë i vogël të kishte sjellë gjithë ato ndryshime. Ku kishte ai aq fuqi e mend që të kryente gjithë këto ndryshime? Me siguri dikush duhej të kishte ndërhyrë. Dhe ishte e qartë, se veç kooperativistëve, veç shokëve të Sokol Çobanit, kush tjetër do të përzihej në këto punë?!

Kujtoi emrin e Sokol Çobanit e ju duk sikur dikush ja veshi syve me një pëllëmbë të rëndë. Faqja ju ndez e në çast gurmazi mori shijen e një thartire, që e detyroi Sherifin të pështynte disa herë me radhë në vatër.

Më në fund erdhi dhe Esati. Ai hyri në dhomë e tha:

— Mirë se ke ardhë, o mik faqebardhë!

— Mirë se të gjeta, o i zoti i konakut!

Të dy fshatarët e tokën me njëri-tjetrin dhe ndenjën pranë e pranë. Këmbyen kutitë. Sherifi i vuri llullës duhan, kurse Esati drodhi një cigare dhe e ndezi me çakmakun, që ja shkrepri lajmësi gati para syve.

U zgjua edhe Hyseni. Atë çast Zenepja, në vend të

bishtukut, ndezi një llambë me vajguri dhe e vuri në ballë të murit, në vendin ku ishte oxhaku.

Sherifi e pa me kujdes llërën e dorës topolake të vajzës që pat marrë ngjyrën e trëndafilit. Pastaj vështrimin e përplasi në fytyrën e Esatit. Të dy u shikuan sy në sy e atë çast lajmësi kuptoi se i zoti i shtëpisë po jetonte në një botë të mbyllur, plot dyshime e shqetësime.

Deshi në atë kohë të hapte bisedë, po e la. E përmbajti veten. Njeriu i duruar fiton. Dora i shkoi te bohça. U kujtua për vogëlsirat që kishte blerë e që do t'ua jepte peshqesh njerëzve të shtëpisë. Hapi bohçën. Hysenit dhe Esatit i dha nga një kuti duhani dhe dhjetë tefterë letra, gruas së Esatit një krehër, kurse Zenepes një gjerdan me rruaza. Dhuratat sikur e bënë më të ngrohtë bisedën, megjithatë ajo përzemërsia e takimeve të mëpërparme mungonte. «Kush e ka larguar këtë përzemërsi?» pyeste veten në heshtje Sherifi, duke vështruar fytyrat e pjesëtarëve të familjes.

— I paskeni pastrue muret. Fort bukur i paskeni ba! — tha Sherifi duke vështruar Esatin, që priste nga lajmësi muhabet.

— Po, he burrë! Shtëpisë i asht shtue një mik i nderuem! — ja ktheu Hyseni, sikur të zgjohej nga gjumi, duke fërkuar mjekrën thinjosne.

— Kjoftë i bardhë për tanë miqësinë! E çka u ba sebeb? E kush asht ky mik?

— Sebeb u banë vocërrakët. E duen fort atë njeri, po edhe ai i don fort. Mik i shtëpisë asht ba mësuesi, që e thonë Qemal. Asht prej jugu, një djalë me mend e shumë i dashtun — tha plaku duke i zvarritur fjalët.

Sherifi ndjeu një të rrëqethur dhe përnjëherë u bë nervoz. Kruajti hundën me gishtin tregues të dorës së djathtë dhe, duke ju drejtuar Esatit, e pyeti:

— A e ka pa cucën tonë syni i mësuesit?

Mbi Sherif Lumën u ngulën tri vështrime të forta. Zenepja, që diç po pregatiste në fund të dhomës, ktheu kokën me vërtik e atë çast i ra nga dora një pjatë zinku që bëri njëfarë zhurme.

— Zot shtëpie te na janë halilajt! Ata e kanë synin shkabë, me e njoftë si duhet mikun e vërtetë! — ja preu shkurt Hyseni.

— Mësuesin e kena si djalin tonë. Asht njeri që i don të mirën shtëpisë. Cucën ka kush e mbron, e miku nuk ka pse bahet merak — mërmëriti Esati duke mbajtur me zor njëfarë nervozizmi që i erdhi si papandehur.

— Miku ynë i bardhë e idhnon plakun, kur xen në gojë këto gjana. Halilajt nuk janë koritë kurrë! Kanë ditë më i kallëzue rrugën mikut dhe anmikut, ashtu si e don zakoni, si e don trimnia! — shtoi plaku.

— Miku ban mirë mos me e gërگا truëllin e shtëpisë, ndryshe s'do t'i ketë punët mirë! Pesëmbëdhjetë vjet malit bash për nder u dredhova e, në kjoftë se miqësia kujton se dera e halilajve s'din me e ruejtë nderin, ban mirë që këtë mendim e këto fjalë me i mbajtë për vedi! — ja priti Esati, që kishte ngritur kokën dhe ishte flakëruar në fytyrë.

— Miqësia kërkon që cuca jonë të rrijë e mbyllun! Kështu e don kanuni e, në kjoftë se shtëpia e babës nuk din me i ruejtë këto zakone, ku cuca

jonë tashma asht tue ndejë me javë të numrueme, miqësia e ka për borxh me e këshillue derën e mikut të saj. Smajli dhe unë nuk dona që ai mësuasi me shkelë ma te shtëpia juej! — ja ktheu Sherifi duke hetuar me sy se çfarë përshtypje bënë fjalët e tij.

— Këshilla dhe urdhna, o lum miku, nepni te shtëpitë tueja e në gjininë tuej! Këtu këshilla e urdhna ka kush nep! Në kjoftë se dhandrrit e shkuesit nuk u pëlqen dera e halilajve, që e ka tundë brez mbas brezi, jena në gjendje me e prishë miqësinë! Tytës së pushkës i vjen ende era barot te fisi i halilajve! S'ka zot që nep urdhna këtu, veç njenit. Mësuesi ka me ardhë saherë që ka me dashtë! — foli plaku me zë të lartë dhe u krekos para Sherifit me kokën përpyetë, thujse i hipi një fuqi rinore.

Symbyllas shkel kudo dhe mund të biesh në grafomël). Këtë e dinte lajmësi, ndaj duhej ta kishte të qartë gjithshka, për çdo gjë që bënte. Kur pyeti në se e kishte parë vajzën mësuesi, kujtoi se shkeli në tokë të sigurtë. U gabua. Këmba ju fut deri në gju në llucë. Donte ta hiqte këmbën, se ja donte interesi që të mos binte në sherr e të mos grindej me halilajt, po ajo tashmë kishte ngecur. Përgjegja e ashpër e plakut dhe e Esatit po e habiste. Ata e prekën në sedër, i thyen krenarinë, apo më mirë të themi, kapadaillëkun. Ata u bënë të padurueshëm, qoftë për veprimet që pa-

1) grafomë = kur humbet në gjumë apo gjatë ecjes nëpër borë.

tën kryer, duke futur në shtëpi një njeri të huaj, goftë për fjalët që s'duhet t'i kishin thënë faqe tij. Krenaria, kapadailëku e nxisnin Sherifin të shfrynte. U mat të ngrihej e t'u jepte një mësim të mirë, po menjëherë u step. «Kush nxiton, ngatërrohet!» — mendoi Sherifi, ndezi llullën dhe, si e thithi dy-tri herë, vuri gjithë forcat që të përmbahej. E pse të hapte rema të tjera në vijën e ujit që gurgullonte me të madhe në dëm të tij?...

— Mësuesin e kena mik të nderuem të shtëpisë — shtoi Hyseni, tani më i qetë. — Ai ka shkolle, ka pa dynja, ndonëse asht në moshë të njomë. Asht punëtuer e kujdeset për na. Ai bashkë me të tanë vocërrakët na erdhi te shtëpia dhe na ndihmuen. Ka punue e djersët i rridhnin çurk. Djaloshi bashkë me fëmijë e shtroi me glinë truëllin, e ngjeshi sa të ka lezet syni kur e shef. Vetë, për vocërrakët e për mue bani me drunj do shtretën. Ai vetë me vocërrakët fshinin muret e të gjitha këto i bani për njerzillëk, për mirësi, që na të roj-më ma mirë. Kaq ka pasë në dorë me ba e kaq bani. Ai asht njeri i pasherr. Po ta shofësh, ke me u pendue, se i ke ra në qafë kot!

Sherifi s'foli, qëroi gurmazin, luajti pak nga vendi dhe thithi llullën.

Rrëfimi i plakut deri diku e qetësoi. Se mos e kishte hallin te fjalët që tha për vajzën? Jo. Ai e dinte që mësuesi, po të donte, mund ta shikonte atë edhe në vende të tjera. Po, me ato që nxori nga goja, Sherifi mbronte diçka shumë të rëndësishme. Hyseni, Esati, e shoqja, gati gjithë familja, i bindeshin verbtazi forcës së zakonit. Dhe ai duhet t'ua mbante të gjalla këto zakone. Lajmësit i ta-

konte t'ua kujtonte e jo vetëm kaq, po edhe t'i paralajmëronte se po shkisnin në një të tatëpjetë të rrezikshme. Kanuni nuk bënte shaka me këto gjëra. Ai donte ta shtrëngone më mirë frerin. Të mos bënte asnjë lëshim ndaj dokeve. Qenin, po ta duash për shtëpi, lidhe me zinxhirë, ndryshe nuk bëhet i dobishëm. Ndryshe, rrjeta ku kishte futur Esatin, mund të këputej.

Me sa kuptoi nga tregimi i plakut, puna që bënte mësuesi në familjen e halilajve më tepër kishte karakter shëndetësor. Po Sherifit do t'i ngelej gozhdë në zemër sikur në vend të mësuesit të kishte hyrë në këtë familje ndonjë tjetër, ndonjë njeri i partisë, ndonjë komunist e do të ishte vdekje sikur shtëpia t'i mbronte këta të fundit, si mbronte mësuesin. Kurse për të mësuesi nuk qe i tillë. Atëhere do ta kishte qarë gjithë atë plan që pat në kokë, të gjitha ato të ardhura që merrte nga bagëtia, të gjitha ato përfytyrime të bukura që i bluante në mendje si e qysh të punonte më tej.

Veç e dinte, që në shtëpinë e çobanit, po të ishte futur një njeri i tillë e jo mësuesi, edhe halilajt nuk do ta mbronin me aq zjarr.

Kështu që grindja në atë çast do të ishte e kotë. Megjithatë Sherifi i kujtoi edhe i paralajmëroi për atë që ishte në taban të zakoneve.

— Në kjoftë se mësuesi asht mik i shtëpisë dhe miqësia e nderon, asht i nderuem prej meje edhe prej Smajlit të drizajve. Babë Hyseni din me i çmue njerëzit. Veç tij, në shtëpinë e halilajve s'ka kush me urdhnuë e me këshillue. Jo vetëm në fisin e halilajve po edhe në atë të dri-

zajve dhe të lumajve, fjala e tij ka me peshue ma randë se mali i Maranait — tha Sherifi serioz në fytyrë, duke u kthyer nga ana e Hysenit, që e vështronte me ca sy të ckërmitur.

Këto fjalë, sikur të ishin ujë, e shuan zjarrin. Hyseni dhe Esati nisën të hiqnin cigaren të qetë, të kënaqur që dolën fitimtarë.

9

Para se të flinin, si e pat bërë zakon Sherifi kur vinte te halilajt, me një kandil në dorë, i shoqëruar nga i zoti i shtëpisë, shkoi të shikonte dhitë. E kishte shumë qejf këtë çast, se i kujtonte të kaluarën, kur hynte në stanin e tij e kontrollonte bagëtinë. Ashtu si atëherë edhe tani, duke e kolovitur herë djathtas dhe herë majtas, para se të futej në kasolle shfryu hundët, fshiu mirë e bukur mustaqet dhe hyri brenda. Një avull i përhimtë ngrihej valë-valë nga fundi i haurit. Porsa vuri këmbën në truallin me pleh të ngjeshur, u rrëqeth, shtrëngoi nofullat dhe një ndjenjë e çuditshme i përshkoi tërë trupin. Kjo ndjenjë që i vinte përherë në fyt, si ndonjë kokërr arrë, shpesh transformohej në një si qenje të gjallë, si një iriq me gjemba, i mbledhur kruspull e që niste t'i lëvizte në tërë organizmin. Kjo ndjenjë ja zhdukte atë gëzim të rremë dhe gjakftohtësinë. Në ato çaste pëlçiste një zemërim i tmerrshëm që e hante dhe e gërryente. Push-teti popullor dhe ai ishin dy armiç të papajtuëshëm. Si fëmija që kërkon të kapë xixëllonjen,

ashtu Sherifi kishte rendur tërë kohën pas pasurisë. E ç'nuk kishte ëndërruar me sy hapur, në ato kohëra që s'i harronte dot, kur jeta i vetëtinte dhe i tingëllonte si ndonjë napolon floriri. Ja ajo jetë i erdhi nëpër sy edhe tani duke vështruar dhinë, mbeturinat e pasurisë, të cilat i ndërshyen «iriqin», që nisi t'i lëvizte në tru dhe në zemër.

Për t'u qetësuar preku me dorë perçet e keçërve, u fërkoj kurrizin dhe pastaj ju kthye Esatit, Ju afrua fare pranë, sa mund të çikej dhe, si i hodhi sytë nga dera e haurit, i prishur në fytyrë i tha me zë të ulët:

— Mësuesi ka me të ngranë kryet! Ka me na qitë në lamë tanë punën që e mbajmë të fshehtë. Komunistët janë tue prishë fejesat e vajzave me burrat e moshës së Smajlit. Ata na kanë halë në sy, ty dhe mue që kena nga një kokërr bagëti. A të kanë shkue ndër mend këto gjana? Kurse ti e fute zjarrin ke shtëpia. Çka je tue ba, he burrë!? Veni gishtin kresë! Çdo njeri që asht me rrogë të qeverisë, asht bash spiun i saj. Mësuesin mos me u futë ma ke shtëpia!..

Esati e vështronte dhe s'fliste. Ai kishte ndjerrë se miku ishte zemëruar. Këtë gjendje nervore ai ja pat diktuar dhe herë të tjera.

— A ke gojë me m'u gjegjë? — pyeti Sherifi me zë të lartë, vuri kandilin në një vend e u mbështet pas murit.

— Mësuesin ma don baba. Ma duen edhe cullët. Baba thotë se asht tanë axha i tij, i ditun,

cullët = fëmijët, kalamajt

i urtë e zemërhapët. Besa, babës s'jam tue ja pri-
shë hatrin. Baba asht zot shtëpie e ka pa dynja
ma shumë.

— Ka me të ngranë kryet ai mësuesi. he
trim, mbaje mend këtë fjalë! — shtoi Sherifi.
Mbushi llullën me duhan, e vuri në gojë, e mbaj-
ti një copë herë, dhe, si u qetësua pak, shtoi:

— Kam ardhë me marrë hellat e parë. Nesër
ke Guri i Zi ka me të pritë djali jem dhe ke me
ja dorëzue. Po të kesh zemrën e bardhë, njashtu
si ta njof vetë, ke me më dhanë hella të shëndo-
shë. Njëzet e pesë krenat e tjerë kam me t'i ma-
rrë në vjeshtë. Nesër kam me ngarkue tlynin në
mushkë e mbas tri ditësh kam me të çue djalin
me marrë djathin që më takon. Si thue, Esat?

— S'kam çka me të thanë. Hellat kam me t'i
çue ke Guri i Zi. Tlynin po e ngarkoj në mushkë
e djathin hajde e merre kur të kesh qejfin, se
hakun tand s'ka kush ta merr.

— Shumë mirë, Esat. Zemrën e faqen e ke
të bardhë si bora. Puna asht me e mbajtë në
msheftësi gjithshka kena në ujdi.

— Hajt, mos ndiej, o mik i shtëpisë!

Sherifi ra të flinte. Mendja i rrinte te ngjar-
jet e ditës.

Mëngjezi erdhi i qetë, me njëfarë freskie që
ta kishte ënda të rrije përjashta. Po, në këtë mën-
gjez, Esatin sikur s'e mbante vendi, fytyra i qe

egërsuar dhe i shfrynte bagëtisë, sikur ta kishte fajin ajo. Kur përcolli Sherifin, u përpoq të përmbahej, i dha dorën e ju zotua sërishmi se do t'i plotësonte detyrimet që kishte ndaj tij.

Posa u kthye në shtëpi, gjithë zemëratën ja përplasi së bijës:

— Stërvinë e keqe, s'ke me shkue ma në shkollë! Ajo shkolla jote ka me ma ngranë kryet.

Zenepja e pa me ca sy të mallëngjyer, uli kokën e psherëtiu.

— Smajli dhe Sherifi nuk dinë se ti shkon me mësue; sikur ta marrin vesh, ka me krisë pushka si në Karadak.

Vajza ngriti kokën prerazi, e vërejti të atin me një ngulmim kërcënues dhe, nuk ndejti më ashtu e ngrirë, po shkoi nja pesë hapa më tej, rrëmbeu sëpatën dhe nisi të çante dru.

Esati shtrëngoi nofullat. Atë çast dalloi edhe Shpendin me Binakun që rrinin te praku i derës me çehre të zymtë, duke e vështruar me njëfarë hakërrime. Vogëlushët u kapën prej dore dhe u futën në shtëpi.

Çobani përsëri shtrëngoi nofullat dhe një dell i kërceu në tëmbra.

— Asht tue u prishë dynjaja. Më këqyrin sikur duen me ma pre bukën — mërmëriti nëpër dhëmbë dhe u largua në drejtim të qurit.

S'i mori një krah dru të prera, Zenepja u fut në shtëpi. Ajo ndeshi menjëherë në vështrimin e tronditur të vëllezërve, që ishin ulur pranë e pranë, sipër një arke të vjetër. U buzëqeshi të veçgjëlve, la drutë në vatër dhe shkoi tek ata, gjithë duke hequr veten se nuk ishte e dëshpëruar. U

kontrolloi vëllezërve çantat, për të parë nëse i kishin librat dhe fletoret që u nevojiteshin për mësimin e ditës, dhe i tha Shpendit:

— Thuej mësuesit se sot në mbramje nuk jam tue shkue në shkollë. Duë me e zbut një fije babën. Dhe mos u mërzitni! Hajde, marrshi dheta!

Shpendi mbështeti kokën te gjiri i së motrës, psherëtiu e si i mekur ju përgjegj:

— Mirë, mirë dhe ti mos u mërzit!

Të dy vëllezërit u nisën për rrugë, ndërsa Zenepja, meqë s'i rrihej në shtëpi, nxori bagëtinë dhe, duke mos ja vënë veshin Esatit, foli me zë të lartë:

— Sot jam tue shkue vetë me dhi! — dhe vu-ri tufën përpara.

Bagëtia u përhap në pllajën plot dushqe, ndër-kohë vajza gjeti një vend dhe u ul. Përtej, përpara saj dukeshin shtëpitë e shumta të Rinajt, dukej edhe shkolla, në oborrin e së cilës luanin fëmija. Zenepja mundi të dallonte edhe të dy vëllezërit që ecnin udhëzës dorë për dorë dhe, ndonëse ishte larg prej tyre, e ndjente se sa të dëshpëruar ishin edhe ata. Të dy picrukët hidhnin gati një hap, e nuk bënin si ditët e tjera, që luanin rrugicës, si qengjat në livadhe. Vajza i kuptonte të gjitha këto ndryshime dhe vuante në shpirt, që ishte ajo shkaktarja e këtyre turbullirave. Kur vëllezërit bënë kthesën dhe u zhdukën prapa kodrës, ajo ndjeu se faqet i qenë njomur me lot. Fshiu sytë, e përmbloodhi veten, u ngrit në këmbë dhe, si u sigurua që dhitë kullosnin të qeta, u ul.

Që nga ajo ditë, kur ishte mbledhur kuvendi dhe ishte marrë vendim që të hapej shkolla e

mbrëmjes për të rriturit, Zenepja jetonte si në dy botë. Ajo priste me padurim të hënën, të mërkurën dhe të premten për të shkuar në atë klasë të vogël me tetë banga e për të dëgjuar mësimet e Qemalit. Vajza kishte qenë edhe më parë në shkollë, kur ishte fëmijë, po mësimet që jepte mësuesi i ri sikur ndryshonin. Ai i shpjegonte gjërat aq bukur e me aq kuptim, sa që ato të vlenin jo vetëm për zgjerimin e kulturës, po dhe për të mbarështruar punët e gjithsecilit si në familje, shoqëri e kudo.

Malësores nuk do t'i shqitej kurrë nga mendja ajo pasdite me diell. Qemali kishte hyrë në klasë me disa broshura në duar, kishte soditur nxënësit me atë buzëqeshje që s'i hiqej ndonjëherë nga fytyra dhe, si i kishte përshëndetur, u kishte thënë:

— Ju e dini se Shoku Enver më 6 shkurt mbajti një fjalim, që ka për të mbetur si një nga dokumentat më të rëndësishëm e më të vlefshëm të partisë. Ne sot do ta lexojmë e do ta shpjegojmë këtë fjalim.

Dhe djali me atë zë të ngadalshëm i dha vajzës atë lajm që e rilindi edhe një herë.

«... Gjithë Partia dhe vendi duhet të ngrihen në këmbë, kundër cilitdo që shkel ligjin e shenjtë të Partisë për mbrojtjen e të drejtave të grave dhe të vajzave...»

Çupa ishte rrëqethur. Mendja i mbeti tek ato fjalë të fuqishme.

Qemali, si kishte mbaruar së lexuari, kishte thënë:

— Një lexim dhe një shpjegim i këtij fjali-

mi të madh është shumë pak, prandaj do t'ju jap nga një broshurë si kujtim. Në këtë broshurë kam nënvizuar gjithë ato pjesë që janë të domosdoshme për çdo njeri që t'i njohë, t'i dijë dhe t'i ketë si ushqim të përditshëm.

Tërë atë natë Zenepja kishte ndenjur me libër në dorë. Ndjente se ato fjalë të folura në Tiranë nga shoku Enver, i përkisnin edhe asaj dhe, me siguri do t'ja ndërronin atë fat që i kishin caktuar prindërit. Po, si vajzë e zgjuar, kuptonte se do të bëhej një lëkundje e fortë në familje, për të vënë në jetë ato fjalë. Dhe atë lëkundje ajo e kishte frikë. Ajo ishte gati të sakrifikohej, që për hir të saj të mos ndodhte ndonjë gjë në shtëpi. Por më vonë nisi të arësyetonte më drejt. Në mendjen e Zenepes zuri të forcohej bindja se kudo përreth kishte një mbrojtës të madh e të fuqishëm, ndaj edhe ajo duhej të bëhej zonjë e vetes së vet.

Mollëza në grurë ja merr kallëzit fuqinë. Ashu ja merrte edhe nganjëherë mendjen vajzës puna e lidhur midis të atit dhe lajmësit. Ajo kishte frikë se mos bëhej shkaktare e ndonjë sherri të ri, e ndonjë vrasjeje të re. Ajo kishte frikë se mos i ati dhe lajmësi bashkoheshin kundër saj, kundër Shpendit. E ç'nuk i shkonte në mendje.

Bujku i mirë di ta qërojë farën e grurit me kujdes. Ai heq jo vetëm mollëzën po edhe çdo barishte të dëmshme. Kështu i zhdukeshin edhe Zenepes mendimet e këqia, kur shikonte mbi ka-

mollëza = egjra

pakët e bardhë të asaj broshure emrin e shkruar me të kuq «Enver Hoxha».

Ajo e dinte mirë, e ndjente, se edhe aty në fshat kishte njerëz që do ta ndihmonin e do ta mbronin. Shkolla nga dita në ditë ja hapte sytë. Qemali që bërë për të jo vetëm njeriu që i shpjegonte mësimet shkollore, po edhe një mësues që i rrëfente se si duhej të ecte në jetë krahas shoqeve të saj.

Dhe atë mëngjez, tek rrinte duke kullotur bagëtinë në atë pllajë tërë dushqe, mendonte si të vepronte,

I dukej vetja si në varkë; nga një anë ishte bregu, në tjetrën humnera. Ajo ndjente erën që frynte për të dalë në breg, po kishte raste që rrjedha e ujit sikur ja merrte mendjen.

«Jo, nuk jam tue nga drejt greminës. Kam me dalë në breg, me siguri kam me dalë në breg!, thoshte me vete.

«Po, po, duhet me e ba një gja. Mjaft ma me duer të kryqëzue. Qysh sonte kam me shkue në shkollë. Ma vonë kam me e thanë me të tanë zanin:

Nuk jam tue e marrë atë burrë që keni dash-të me më dhanë!»

Hejza, ky kurriz i maleve ndan rrjedhën e ujërave në drejtime të ndryshme. Që andej ujërat që rrëshqasin tatëpjetë krijojnë lumenj, përrenj, pirocka, vijëza dhe përhapen në fushë derisa der-

dhen në det. Si ndonjë hejzë donte të shpërndante Qemali mendimet e partisë.

Qemali në përgjithësi kishte një natyrë të qetë, të duruar dhe punonte pa u mërzitur, po prapë ishte shumë i pakënaqur nga vetja. Po kalonte viti dhe ai nuk kishte mundur të futej në shpirtin e Esatit dhe të luftonte botën e vjetëruar që dergjej ende në mendjen e tij. Ai donte t'i hapte sytë, t'i tregonte të vërtetën e jetës.

Po si t'ja tregonte këtë të vërtetë këtij njeriu?

— Zenepja nuk asht tue ardhun sonte në mësim! — i tha atë pasdite Shpendi.

— Pse? — pyeti Qemali dhe u prish në fytyrë.

— Nuk e len baba!

Qemali u përkëdheli flokët të dy vëllezërve. Pastaj u tha:

— Thuaji Zenepes të vijë në shkollë! I thuaj të bëhet trimëshë! Babai me siguri do të bindet që nuk ka të drejtë. Dhe ju mbajeni kokën lart! Ju keni familje të mirë, të nderuar, po pa tjetër diçka pengon te ju, sidoqoftë çdo gjë do të rregullohet. Kështu pra, hajdeni, ditën e mirë! I thoni Zenepes të vijë qysh sot në shkollë!

— Ditën e mirë! — ja kthyen të vegjëlit me gjysmë zëri.

Vogëlushët u larguan, kurse djaloshi mbeti i dëshpëruar dhe i mërzitur. Zuri të shëtiste në oborrin e shkollës, gjithë duke mbajtur mendjen te fjalët e Shpendit. I dëshpëruar dhe i mërzitur hëngri edhe drekën e po në atë gjendje i kaloi të dyja orët e mesditës, derisa filloi shkolla e mbrëmjes.

Kur hyri në klasë dhe kujdestari i nxënësve

të rritur i paraqiti forcën, të gjithë panë fytyrën e tij të ngrysur dhe pa qejf.

— Shokë dhe shoqe — ju drejtua ai nxënësve të rritur — para se të fillojmë mësimin, dëshiroj të këshillohem me ju se si të veprojmë me familjen e halilajve. Ja edhe sot shoku Esat nuk e ka lejuar Zenepen të vijë në shkollë. Ne të gjithë përbëjmë organizatën e rinisë së fshatit, a nuk kemi ne aftësi për ta rregulluar këtë punë?

Një e trokitur ja preu fjalën përgjysmë. Dera u hap dhe brenda hyri Zenepja. Ajo vështroi një çast mësuesin, uli kokën dhe shkoi në vendin e saj.

Për një hop pllakosi qetësia. Sytë e të gjithëve ishin drejtuar te vajza. Faqet e saj skuqnin.

— Atëherë, shokë e shoqe, fillojmë, — tha djali buzëgaz.

Qemali fliste, po me bisht të syrit kundronte Zenepen, që dukej shumë e tronditur. E kuptonte që malësorja kishte ardhur në shkollë pa lejën e prindërve. Sa mirë kishte bërë! Vërtet kishte bërë mirë, vetëm se tani atë duhej ta mbronin të gjithë, me qëllim që të dënohej orvajtja e prindërve, apo edhe e ndonjë tjetri, për ta ndaluar të vinte në shkollë.

Aty, ndaj mbarimit të orës, në oborrin e shkollës u dëgjua një e rendur fëmije e, pas pak, në klasë u duk Shpendi.

— Shoku mësues, po vjen baba, asht bamun si i marrë! — tha djaloshi me një frymë dhe u zhduk.

Zenepja u ngrit në këmbë. Në këmbë u ngrit edhe Qemali dhe, ajo pamje e qetë e fytyrës ju

shndërrua menjëherë. Picërroi sytë dhe, duke shikuar vajzën, i tha:

— Mos u trembni, Zenepe, këtu jeni midis shokësh dhe shoqesh; ne të gjithë do ta bindim babain s'e ai s'ka të drejtë të sillet me ju në këtë mënyrë.

— Po, shoqja Zenepe, mos u tronditni! Na të tanë jena të rinj e të reja që formojmë organizatën e rinisë së fshatit. Këqyr, jena trembëdhjetë vetë. A ka burrë nane me ju sha e me ju prekë? — foli sekretari i organizatës së rinisë.

— Jo, shokë, nuk jam tue u frigue. Baba jem asht i mirë. Dikush e gërget. Duhet me u sjellun butë me te.

Vajza s'e mbaroi fjalën. Dera u hap dhe në klasë u dha Esat Halili. Nguli mirë të dyja këmbët mbi truall, nxori gjoksin përpara dhe mbërtheu duart nga pas, duke mbajtur në to një shkop.

Atë kohë, sikur të jepte njeri komandë, u ngritën të trembëdhjetë të rinjtë e të rejat dhe gozhduan vështrimin e tyre në sytë e egërsuar të çobanit. Se sa kohë zgjati ky vështrim kanosës dhe i acaruar, s'u muar vesh; veçse çobani që i pari që uli kokën.

— Shoku Esat, keni ardhur për të pyetur se si shkojnë me mësimë fëmijët tuaj? Ju lutem uluni, se përnjëherë kam për t'jua treguar — tha djali i qetë dhe buzëgaz.

— Po po, Shoku Qemal — u dëgjua një zë gruaje që erdhi nga korridori dhe që të gjithë njohën zërin e Gjelina Markut, ish-partizane e vjetër dhe tani kryetare e këshillit popullor të fshatit.

Gjelina hyri në klasë:

— Shokë e shoqe, mirë se rrini!

— Mirë se erdhe — ja kthyen të tjerët.

Zenepes i shkriu gjaku, posa pa Gjelinën. Ajo s'dinte se si ta falënderonte të vëllanë, se e kup-toi që pa tjetër ai do të kishte shkuar ta lajmëronte atë grua për të ardhur në shkollë.

— Shoku Qemal, kam ardhur me ndigjue se si u jep mësim djemve e cucave tona. Ma thotë mendja se edhe shoku Esat për një këtë punë ka ardhë. — Gjelina u ul në një bangë dhe shikoi Esatin.

— A jeni tue ndejtë, shoku Esat?

Çobani ngriti kokën, mori frymë thellë. Kish-te ngecur e s'dinte ç'të bënte.

— Në kjoftë se ke me ndejtë, shoku Esat, rri, në kjoftë se ke me u largue, sot në perëndim të diellit ke me ardhë në zyrën e këshillit popullor të fshatit — vazhdoi Gjelina me një ton të ashpër.

Esati çapëloi sytë, shëtiti me to nëpër muret e klasës, fytyrat e djemve e vajzave, pa Gjelinën, pastaj e përqëndroi vështrimin te mësuesi dhe u ul.

Bebëzat e syve të Zenepes shkëlqyen si dy margaritarë. Psherëtiu dhe psherëtimën e saj e dëgjuan të gjithë,

Qemali vuri buzën në gaz, shfletoi një fletore dhe foli:

— Të dashur miq! Këtë orë ne kemi për të shqyrtuar hartimet me temë heroizmin e Shkurte Pal Vatës. Meqenëse këtu ndodhet edhe shoku Esat, unë dëshiroj të lexoj hartimin e shoqes Zenepe. Hartimi i saj titullohet kështu: «Falënderoj komunisten 15-vjeçare».

Mësuesi lexonte me kujdes.

...«Krenohet me ty e tanë Shqipnia. Krenohem edhe unë, shoqja jote, këtu në fshatin Rinaj. Fshati ynë asht i vogël, ka tetë shtëpi, po në këto tetë shtëpi gjithshka ka ndryshue. Familja jeme ka kenë nga ma të shtypunat. E ka pa shtypun bajraktari, i hueji dhe zakoni i së kaluemes. Dhe bukën e hajshim me frigë, dhe ujin e pijshim me acar në shpirt. Ngrysej dita e njerëzit e shtëpisë nuk dinin në ishin të tanë gjallë, apo dikush ishte vra prej sherrit që dikur kishte ndezun në vatër kapedani i Shllakut. Në truëllin tonë janë vramun katër vetë prej këtij sherri. Rrojshim po s'dinim pse rrojshim. Baba jem pesëmbëdhjetë vjet jetoi i vetmuem në Marana, për me u ruejtë prej gjakësit. Sa ka vuejtë e sa ka hekun i shkreti! Ti, shoqja ime, dhe jetën tande të re edhe për familjen teme, që dhe ajo të buzqeshë, si buzqesh e tanë Shqipnia. Unë krenohem me ty dhe jam gati të jap jetën, po ta kërkujë nevoja për këtë bukuri të madhe që ka mbulue vendin tonë! Unë krenohem me babën tand. Edhe ai si im atë do të ketë vuejtun e do të jetë robtue për një çapë bukë e për një dorë kripë. Ai nuk të qau, po erdhi e të zuni vendin. Sa zemërgjanë, trim e i nderuem u tregue babai yt! Ai i zbardhi faqen tanë malësisë. Unë krenohem me ty e babën tand. Veprën tuej të madhe nuk ka me e harrue kurrë malësia! Nuk ka me e harrue edhe fshati ynë! Nuk ka me e harrue edhe familja jeme! Ti gjithmonë ke me kenë në zemrën teme, se më dhe me kuptue çka mund të bajë një cucë malësie sot në Shqipninë tonë»...

Esati në fillim dëgjoi e s'dëgjoi, po pastaj zuri t'ua vinte veshin mirë fjalëve të mësuesit. Kur mbaroi së lexuari hartimin, Gjelina, që shtrëngonte gishtërinjtë, gjithë emocion tha:

— Të lumshin duert, moj bijë! Bukur e ke shkruet! E ke shkruet tamam ashtu si asht e vërteta! E shikon, o Esat, çfarë fëmijësh ke?. Ke fëmijë me mend, që jo vetëm ty po edhe të tanë fshatin e nderojnë.

Gjelina u ngrit në këmbë dhe ju drejtua të rinjve.

— Sot erdha dhe për një punë tjetër. Më lajmuen se shoku Esat ka ardhun në shkollë për me marrë të bijën. Unë ty, shoku Esat — ju kthye çobanit — po të lajmëroj në emën të këshillit, me respektue vendimin e kuvendit të fshatit. Cuca ka me ardhë në shkollë rregullisht. Në kjoftë se ke me e ndalue, kam me të nxjerrë para kuvendit të fshatit e ka me t'u nxi faqja. Ka vdekë ajo kohë, me ju bindë bija babës për çdo gja. E pse s'don me ardhë cuca në shkollë? A vetëm ti ke cucë? Këto të tjerat çfarë janë? Pse je tue u ba shembull i keq në fshat? Po unë që jam femën e që populli më ka zgjedhun në pushtet, sipas mendjes tande kenkam e keqe që punoj një me burra! Veni gishtin kresë, shoku Esat, nuk të lejojmë ne rinajarët me na turpnue në sy të mësuesit! Nuk të lejojmë ne me e idhnue mësuesin! Kështu pra! Mësuesi ta tha hapun se ti je njeriu ynë, i nderuem e i respektuem po, në kjoftë se ban kështu, jena për t'u largue. Jena për t'u largue, veçse fëmijët s'kena me t'i lanë në duert tueja. Asht marre! A e ndigjove çka ka

shkrue vajza jote për Pal Vatën? E bija ra si trimneshë, po ai s'nxori pikën e lotit, e vajti me vazhdue punën e saj. Gjithë populli e nderon këtë burrë malësie, kurse ti më vjen në klasë me shkop për me rrahë çikën se asht tue shkue në shkollë. Rueju se i prek një fije floku cucës, mandej ke me bamun me të tanë rinajarët! Kaq kisha me të thanë.

Gjelina u kthye nga nxënësit:

— Na falni, shokë e shoqe, se ju prishëm një fije mësimin!

Gruaja u largua dhe mbylli derën. Qemali lajmëroi pushimin. Nxënësit dolën nga klasa, ndërsa Esati rrinte si i shastisur.

— Po e merr një cigare, shoku Esat — tha Qemali.

Çobani ngriti kokën dhe djali i pa sytë e njomur. Mori cigaren e ndezi. U ngrit në këmbë dhe theu shkopin.

— Natën e mirë, shoku mësues! — mërmëriti nëpër dhëmbë, i dha dorën dhe ja shtrëngoi fort.

— Natën e mirë — ja ktheu mësuesi dhe e përqafoi i ngashëryer dhe shumë i kënaqur që tjetri kishte ikur i qetësuar.

12

Qemalin e lajmëruan se i kishte ardhur i ati, ndaj ai kishte marrë rrugën për në Shkodër, për t'u takuar me të. Doli nga Rinaj dhe për një çast qëndroi mbi urën, nën të cilën gurgullonte lumi Kir. U mbështet mbi parmakun e drunjtë dhe

vështronte me vëmendje. Kërkonte se mos dik-
tonte ndonjë troftë. E pat qejf këtë lloj peshku,
jo se e kishte mishin nga më të shijshmit, po se
i shtonte ujit njëfarë gjallërie e bukurie me lë-
vizjet dhe vezullimet që krijonte.

Poshtë urës turfullonin valëzat e vrullshme që
ndërroheshin nga çasti në çast. Një troftë, si
ndonjë fishekzar që çan qiellin plot yje, vigati
kundër rrjedhës, duke bërë zigzage të prera, të
shpejta, pastaj u kthye e po me atë shpejtësi, si
ndonjë shigjetë e argjendë u largua përtej te
kthesa, ku në horizont frushullonin fletët gjysmë
të gjelbëra gjysmë të bardha të frashërit. Qemali
nuk ja ndau sytë këtij peshku, që malësorët, ven-
dalinj, e kanë shumë qejf për ta gjuajtur.

— Do të gjuaj edhe unë si malësorët. Në Shko-
dër kam për të blerë grepa — tha me vete më-
suesi.

Krejt i gëzuar mori rrugën malore që çante
pllajën e malit, këtë livadh pa drunj, ku kundër-
monte trëndelina e ku bletët e egra ngjyrë bronci
përkundeshin mbi lule, thithnin polenin e parfu-
muar dhe e shpinin në zgërbonjë të pyllit të Ma-
ranait.

Si përshekoi këtë qilim të madh të mahnit-
shëm, ra në një rrugë qerresh. Nja dyqind metra
më tej, po ecte një malësor. Ju duk sikur njohu
Ndue Markun. U habit, sepse posa ishte ndarë nga
ai njeri. Përpëliti sytë, po nënqeshi, se pa që
ishte gabuar. Malësori kishte shtatin e Ndues,
po shoku tij vinte pak më i trashë, më shpatull-
gjerë dhe kishte një të ecur më të rëndë.

Si bëri nja dy orë në këmbë, djali arriti në

katundin Prekal. Autobusi ishte gati në të nisur. Preu një biletë dhe hipi në automjet. Atë kohë dëgjoji një zë të njohur që e thirri:

— Shoku mësues!

Qemali i buzëqeshi. Në sediljen e fundit pa Esat Halilin, që e thërriste ti vinte pranë se kishte një vend bosh.

— A ke mujtë? A je mërzitë? — i tha Esati duke i dhënë dorën.

— Jo fort, shoku Esat. Po shkoni në Shkodër?

— Po, jam tue shkue në Shkodër me ble do gjana. Nuk dijsa se ka ardhë rruga e tomobilit në Prekal e jam nisë me natë prej shtëpie, me mend me shkue në kambë gjer në qytet.

— Dhe unë nuk e dija, po më thanë para një jave. Tani do ta kemi më lehtë për të shkuar e për të ardhur nga qyteti.

— Asht ba një gja e mirë — mërimeriti Esati nëpër dhambë, po me një zë të pastër, që edhe vetë s'e kuptoi se si i doli.

— E mirë, the? Ku ka gja ma të bukur, he burrë! — bubulloi një malësor i shkuar, me fytyrë kuqalosse, thatim e me mustaqe të thinjura. — Ka shpëtue një krahinë të tanë kjo rrugë.

Plaku ndenji më mirë në sedilje e priti sa u nis autobusi.

— A e ke ndigjue ndonjiherë atë ndodhinë e kripës? Ti mundet, he burrë, e kush nuk e di te na atë ndodhi. Por ky djaloshi s'ma merr mendja ta dijë.

Plaku qëroi fytin dhe u kollit përpara se të fliste.

— Malësia viente për çdo gja. S'kishte kripë, he burrë! Kur vinte kripa, një këtu ku jena rridhte tanë malësia. Për një okë kripë malësori jepte një dhi e ç'deshte tuxhari. — E kam ble me flori, kam pague rrugën me flori, se kam një perëndi që më thotë me ju ndihmue, kurse ju më bini do dhi plaka e të ngordhuna! — bërtiste atëhere tuxhari. — Vetë isha prej atyne punëtorëve, i paguem prej tuxharit me e prue në krah kripën, prej Shkodre e çetu ku jena. Më pyet mue çka kam hjekë; hala më djeg lëkura e rrashti i shpinës prej kripës.

— E pse nuk e ngarkojshit në mushka, more burrë? — e pyeti një i ri aty pranë.

— E ku me shkue mushku, djalo?! Dhija s'mund shkonte, e jo ma mushku. Dy shokë na janë rrëzue prej shkrepit e s'u asht gjetë ma as nami, as nishani... Çka je tue thanë, more!.. Dymbëdhetë sahat i ngarkuem me njiqind kile kripë, për tri kile kollomoq?! — fliste plaku duke zgurdulluar sytë e vazhdonte: — Nji kështu! Dymbëdhetë sahat ecshim të ngarkuem e me kryet në strajcë. Këputej insani, binte ndonjiherë një me thesin si me kenë i sharruem kambësh. Ngjit e zbrit ato vende, qi të merr friga me i këqyrë e jo ma me ecë në to. Pa le, kur fillonte shpina me të djegë. Mos e pyet ma. Edhe gjakësi mos me e pasë atë të krruum... E për të tanë këte mundim, tuxhari të nepte sa me ble vetëm tri kilo kollomoq. A e ndieni, more burra?

— Po të dëgjojmë shumë bukur, o bablok! — ja ktheu Qemali duke psherëtitur.

— Nji kështu pra. Nji ditë ndodhi një tmerr

i madh. Kish pasë ardhë kripa me pakicë. Populli ishte grumbullue. Në fund pat mbetë vetëm një gastare kripë. Nji kjo gastare shtini në dhe të vdekun dhetë burra e djem malësie. Hyni she- rri për këtë gastare kripë, kush me e marrë ma parë e fill krisi livorja. A po ndieni, or burra!? Dhetë trima u futën në dhé, po, sa të tjerë kanë vdekun prej plumbave të gjakësisë së krijueme atë ditë, vetëm nji zot e din. E ti thue asht ba gja e mirë. Fort e bukur, manà. — Plaku fliste e tymoste në një lullë dhe vështronte të tjerët. — Malësia s'ka pasë kripë! Sikur Zogji me pasë prue ate kamion me kripë që ka ardhë dje i mbu- shun me libra, kishte me i mjaftue e me i teprue malësisë për nji vit. Kurse ti thue asht ba punë e mirë. Punë ma të mirë s'ka, he burra!...

Autobusi udhëtonte, njerëzit mbanin mendjen te fjalët e plakut dhe shikonin ato vende të thyera në buzë të Kirit: gorre e grella ¹⁾ të pakalueshme e, më tej, në të dyja anët uxha, harçe, hordope, humbëlla ²⁾ e hone që edhe dielli s'ua kishte parë kurrë fundin e faqeve të futura në hijesira të përjetshme.

Kur zbritëm te agjencia e Shkodrës, Qemali pa rrotull, dhe dalloi babanë. Atij po i qeshte krejt fytyra, rendi tek ai dhe e përqafoi i përmalluar.

Esati sepse u ngashërye.

«Ka lanë nanë e babë e ka ardhë ke na për me na dhanë mësim, e ku ka ardhë se, mes bjesh-

1) grella = vende të futura e të thella që nuk i zë dielli.

2) humbella = vende të futura, pa diell.

kësh e shkrepash!» — mërmëriti aty për aty me vete, e ai djalë, sepse ju duk i afërm, vërtet si njeri shtëpie.

— Babë, ky është një nga miqtë e mi. Unë kam fjetur e jam i pritur si në shtëpinë time nga shoku Esat, nga i ati, e shoqja dhe fëmijët e tij — i tha Qemali të atit.

Aliu e përqafoi çobanin, Esati këtë nuk e priste.

— Ju falem nderit, shoku Esat! Qemali është akoma i ri, këshillat dhe kujdesi juaj do t'i vlejné shumë në jetë.

Esati përsëri psherëtiu.

Aliu i futi çobanit krahun e të tre hynë në kafënë pranë.

Si u ulën, fshatari i zgjati naftëtarit kutinë. Të dy kishin një moshë e një shtat dhe biseda midis tyre u lidh aq shpejt e aq mirë, sa Qemali u habit. U pinë kafet gjithnjë duke kuvenduar dhe do të rrinin ende sikur të kishte më ditë.

— Apo na bujrum nga shtëpia! — e ftoi Esati kur u ndanë.

— Një herë tjetër do të vij bashkë me gruan — ja ktheu Aliu dhe i shtrënguan dorën njëri tjetrit, sikur të ishin njohur prej kohe.

Kur Esati u nda nga Ali Shkëmbi dhe i biri, sikur i erdhi turp me veten e tij për sjelljen dhe mendimet e këqia që i kishin lindur herë pas here për Qemalin. Duke ecur në rrugët e Shkodrës, ju kujtua ajo ditë, kur shkoi të merrte e të rrihte vajzën në sy të mësuesit.

Sa pa mend kishte vepruar atëhere. Dhe tani shante veten për gjithë ato mendime e veprime të

gabuarë. Po në këto e sipër, herë pas here, i shfaqej parasysh edhe fytyra e Sherif Lumës, që i lindte një shqetësim të thellë.

— Ka më m'i shurdhë veshët, kur ka më mësue se cuca asht tue shkue në shkollë. S'kam çka më ba. Kam me e durue. Jam lidhë keq me atë njeri! — mërmëriti më në fund i vrëjtur në fytyrë.

13

«Kafja e madhe» dikur kishte qenë çerdhja e intrigës, e dallaveres dhe e korrupsionit në Shkodër. Këtu vinte dhe argëtohej borgjezia, e ndarë në borgjezi katolike dhe borgjezi muslimane. Të dyja këto «sekte fetare» vinin dhe shfaqnin shijet e tyre në atë sallë të gjatë e të gjerë dhe në dhomat me komoditete, të ndërtuara në katin e dytë.

Ndërsa jashtë, në sy të popullit, këta «fanatikë», që mbanin në kokë, kush kapelle republikë e kush qeleshe të bardhë apo të kuqe me xhufkë, shaheshin, çirreshin e shkonin gjer atje, sa të përdornin edhe fjalët më të rëndomtë e më të ulëta për të mbrojtur superioritetin e njerit apo të tjetrit besim. Në «Kafenë e madhe» bëheshin miq, bashkonin interesat, koordinonin planet për të mbushur xhepet, për të bërë sa më shumë qejf dhe për të përçarë sa më fort muslimanët dhe katolikët midis tyre.

I zoti i lokalit ishte njeri me aftësi. Ai dinte preferencën e klientelës. «Katoliku» pëlqente ko-

njakun, shlivën, birrën, verën, pse jo, dhe viskin e fernetin. «Muslimani» rakinë me gradacione të ndryshme, uzon dhe birrën.

Sherif Lumës i pëlqente «Kafja e madhe». E kishte për nder kur rrinte në një tryezë me prefektin dhe pinte kafe. Më vonë, kur nipi i tij u bë i njohur, ai e vizitonte shpesh dhe bashkë me shokët e të nipit pinte me lezet rakinë e birrën. Nuk i harrohet ajo ditë, kur, si u bë çakër-qejf, ju afrua ajo këngëtarja serbe e hijshme e kafenesë, dhe me atë zë dhe me ato ojna e çakërdisi.

— Merre me vedi! — i kishte thënë i nipi serbes.

Dhe Sherifi ju bind atij zëri përkëdhelës dhe, ndonëse bukuroshja e ropi, nuk ishte penduar se kishte kaluar një natë të bukur.

I kishte vajtur mirë në atë lokal ndaj, saherë që zbriste në Shkodër, do të hynte në «Kafenë e madhe», do të pinte ndonjë gotë, duke përfytyruar ato çaste të shkuara. Ah, sikur të vinte edhe një herë ajo kohë, kushedi ç'do të bënte.

Një ditë, para pesë vjetve, pat kthyer nja tri gota dhe ju nderzën trutë.. Kujtoi kohën e vjetër, u ngrit në këmbë dhe bërtiti. Po shpejt ngeci. Banakieri, një njeri shakaxhi, shkodran, Asim e quanin, po që kishte qejf të bisedonte toskërisht, e kapi për krahu:

— Vëllaçko, ç'ke? Ke pirë? Kemi çesmën me ujë të ftohtë! Dëgjon? Të të vijë truri në rregull! Dëgjon? Kështu, vëllaçko, paguaj paratë dhe ja: shikojë derën! Të dyja kanatet janë hapur...

Sherifi kishte kapsallitur sytë, kishte paguar

paret dhe ishte ngritur. Banakieri e kishte zënë prej krahu dhe e kishte nxjerrë jashtë.

Që atëhere s'kishte pirë më raki në «Kafenë e madhe», se mund t'i nxirrte vetes të këqia. Pinte ndonjë kafe, bënte vaki edhe ndonjë birra, po rrallë.

Kurse atë të diel e vendosi të pinte raki. Ishte takuar me Esat Halilin dhe dëgjoji ca llafe që i gjëmoi koka. Në fillim ju dukën sikur po i binin me çomangë, po pastaj e përmbloodhi veten. I dha të drejtë Esatit. Ai kishte ngecur, dhe rrugë tjetër zgjidhjeje s'kishte veç asaj që vajza të shkonte në shkollë.

— A nuk i the asaj stërvine, se viti shkollor asht tue mbarue e ka me i shkue cucës mundimi kot?

— I thashë, he burrë, po ma ktheu me topuz: Ke dhanë shembullin e keq e ky shembull ka me na prishë punë te vajzat e tjera. Cua le të shkojë në shkollë sa me ndigjue. Ajo ka me përfitue, që vitin tjetër me mësue ma mirë — ma ktheu Gjelina.

— Mirë, çoje në shkollë, veç më prit nja dy javë sa me i mbushë mendjen Smajlit. Si thue?

— S'di çka me thanë — i qe përgjegjur Esati.

— Njashtu, pra, kena me u takue ende e të them vetë se çka me ba.

Ishte ndarë nga Esati. Thuajse i merreshin mendtë e me zor qëndronte në këmbë. Dhe tani në «Kafenë e madhe», sado që po pinte raki, ja kishte zënë fytyrën ajo thartirë dhe e ndjente gojën shafran.

«Nji këto i bani mësuesi. Çilësi i tanë punës asht në duert e tij. Ai duhet sulmue, ai duhet zap-tue, duhet ba për vedi...»

Ariu, kur ndjen erën e mjaltit, harbon po nuk arriti ta gëlltisë. Ashtu edhe Sherifi po har-bonte, po e fuste mendimin në lloj-lloj labirintesh për të gjetur ballsamin që i duhej për të shëruar atë plagë të re që po i hapte mësuesi, plagë që mund t'i sillte shumë telashe, mbase një sëmundje për vdekje...

Ndjeu një zbrazëti të shurdhër në kokë.

«Ç'kohë jena tue jetue. Ma mirë me vdekë, ma mirë me u mbytë, se sa me mbetë në dorë të një piciruku, në dorë të një kalamani, në dorë të një mësuesi...»

U zemëru. Ajo shija e thartë i zuri fytyrën dhe në çast pështyu me zhurmë përdhë.

— Kopil toskënie! — tha dhe i ra tryezës me grusht.

Ktheu gotën përnjëherë. Fytyra me ato turinj si të dhelprës i qe përflakur. U mat t'i binte trye-zës për së dyti, po atë kohë dëgjoi një zë:

— Mos bëni zhurmë! Mos prishni qetësinë e publikut!

— Më jepni një raki! — tha Sherifi, kur vuri re se përpara tij qëndronte kamerierja.

— Keni pi boll! Për ju s'ka ma raki! Ur-dhënoni llogarinë!

Sherifi shtrëngoi nofullat, deshi të kundër-shtonte, po sytë se si i shkuan te banakieri, te Asimi, që po e vështronte me qesëndi. S'e bëri të gjatë. Pagoi dhe u largua me një bubullimë të madhe në kokë.

Sherif Lumja e mendoi dhe e stërmendoi planin e tij. Dhe, kur ju mbush mendja se s'kishte ç't'i shtonte më lojës që kishte sajuar, se e kishte matur e peshuar mirë e bukur çdo gjë, filloi të vepronte.

I hipi mushkës dhe mbrëmja e gjeti në Rinaj, këtë radhë jo te shtëpia e halilajve, po drejt e në shkollë. Si lidhi kafshën në një vend, vështroi rreth e rrotull dhe hyri në banesën e mësuesit. Si gjatë rrugës, ashtu edhe në fshat, e brente merakun mos e shikonte Ndueja, i vetmi njeri që e njihte.

Qemali ishte duke lexuar dhe, posa pa Sherifin që u fut në dhomën e tij pa trokitur, u ngrit më këmbë dhe e ftoi të ulej.

— Më fal, more trim! Due me të bezdisë do lekika. E kam një punë të madhe me ty, më kanë ngarkue një barrë të randë, tamam si atë barrën që i ngarkojnë mushkës, po që ajo s'ka fuqi me e majtë.

— Urdhëroni e uluni! — i afroi Qemali karrige dhe, posa Sherifi ndenji, i zgjati paqetën «Partizani», që Qemali e mbante vetëm për miqtë. Ja ndezi dhe pastaj e gostiti me një karamelë.

— Me gëzime e me punë të mbara — e uroi Sherifi dhe hëngri karamelen, duke vështuar herë Qemalin në sy, herë orenditë e dhomës.

— Vetë kam kenë lajmës te cuca e Esat Halilit, për Smajl Drizën, që asht një djalë fushe në kooperativën e Zagorës. Smajli nuk asht i keq, por asht pak gjaknxehtë dhe vesves. Ka ndigjue se

ju jeni përpjekun fort për familjen e vjehrrit të tij dhe asht ba si i çartun — foli Sherifi. Thithi cigaren si më nge dhe lëshoi një gojë tym.

— Asht hapun fjala në fshat se ju jeni tue u kujdesue për atë familje, se ajo e ka një vjollcë të bukur në gji të vet që e lakmojnë shumë... E fjala ka shkue gjer përtej në Zagorë, që bie mbas Maranajt. shtatë-tetë orë larg. Asht ndigjue se ju keni shkue në shtëpi dhe i keni goditë konakun, e për me e pasë ma afër, me e pamun ma mirë, me u takue, keni kërkue me kambëngulje që ajo të vijë edhe në shkollë. Për të tana këto, Smajl Driza më ka çue me ju thanë: me hjekë dorë prej asaj familjeje. Me hjekë dorë prej cucës! Smajli e don ma fort se vedin ate vajzë. Ai tinëz vjen e përgjon te shtëpia e halilajve dhe pëlçet pa e pa katër-pesë herë në muej. Pse me krijue një sherr të kotë? Pse me u mbajtë emni juej nëpër gojë kot? A e dini ju se ai për atë cucë mundet me ba marrinë ma të madhe?

Sherifi përpiquej të ishte sa më i natyrshëm. Fliste qetë dhe me gjerte të matura, kërkonte të shtonte rëndësinë e çështjes që po zinte në gojë.

— Jam tue të dhanë një këshillë. Cuca edhe një vjet e ka me u martue. Shkon apo s'është ajo në shkollë, për një këte kohë, s'ka me u ba e ditun. Hiqe prej defterit ate vajzë! Mbylli gojë e këqia e shuaje zjarrmin që i asht vu xixë!

Qemali dëgjonte. Shikonte folësin dhe habitet, për çfarë nxirrte ai nga goja.

— Si thue, more trim? — pyeti Sherifi.

— Si me ju thënë, shoku...

— Sherif, më thonë.

— Shoku Sherif! Ju dhe shoku Smajl po më kërkon diçka që s'e kam në dorë. Kuvendi i fshatit ka vendosur që fëmija e rritur të shkojnë në shkollë për të zgjeruar njohuritë që kanë marrë në shkollën fillore kur kanë qenë të vegjël. Pra, kjo që më kërkon është në dorë të kuvendit. Përsa u përket fjalëve që janë hapur e që është hera e parë që po i dëgjoj, ju si njeri i pjekur duhej t'i kishit prerë dhe t'ja kishit mbushur mendjen Smajlit se janë të shpifura prej njerëzve prapanikë. Mendoj se e fejuara e tij gëzon respektin e të gjithëve dhe është një vajzë e sjellshme, e zgjuar e ka për të shkuar një jetë të lutmur me të, në qoftë se Smajli është si ajo. Unë do t'i shkruaj organizatës së rinisë në Zagorë, që ajo të kujdesohet dhe të punojë me shokun Smajl. Dhe ne këtu, në Rinaj, e kemi patur një djalë si Smajli — buzëqeshi Qemali, që shikonte se fytyra e mikut sa vinte e bëhej nervoze. — Ai ishte punëtor i mirë. Veçse nusen e tij s'e linte të dilte në punë krahas shoqeve të saj. Organizata e rinisë e vuri në rregull dhe ai po qesh tani me mendimet që ka pasur. Po ju, shoku Sherif, a jeni në kooperativë?

— Posi, si s'jam! Çka më ke kujtue ti mue?
— ju përgjegj me të nxehur Sherifi.

— Desha t'ju thosha një fjalë. Ju hyni e dilni te halilajt, pse nuk punoni që ajo familje të futet në kooperativë? A s'e keni për detyrë ju t'u kallëzoni njerëzve të mirat e sistemit kooperativist?

— E kush të ka thënë ty se vetë s'kam punue? Kam punue e kam me punue. Ti mos më

mëso mue! U bane ti me dhanë mësim! U ba bish-ti me i dhanë mësim qeserit! — Sherifi u ngrit në këmbë. — Kenkam mundue kot. E ç'më duhet mue me hi në këto telashe. Hala s'i keni ngranë kryet njeni-tjetrit? Ndigjo. Nuk ka me të dalë mirë me Smajlin. Ke pasë mundësi me e rregullue ate që të kërkova, por s'don. Si të duesh! Kryet e ke mbi supe, mendoje edhe një herë! Le-ne, se kot po të flas. Të paska hy dhe ty krymbi si i ka hy edhe Smajlit për ate cucë!.. Natën e mirë, djalosh! Hap sytë, se s'ka me të dalë mirë!..

Sherifi doli nga shkolla. Si pa edhe një herë rrotull, zgjidhi mushkën, ja hipi, vuri dorën në brez për t'u siguruar nëse e kishte revolverin dhe u largua. Megjithëse dielli donte edhe pak minuta të perëndonte, e vendosi që atë mbrëmje të kthehej në shtëpi.

Mushka ecte, ndërsa mendja e Sherifit ishte përqëndruar te mësuesi i rinajve, tek ajo fytyrë serioze që s'e prishte kollaj qetësinë, te fjalët e tij, që s'i kapte asnjë lak, te qëndrimi i vendosur për të mposhtur atë që i dukej e padrejtë. Ndryshe e kishte parashikuar Sherifi këtë takim. I rëndohej xhepi nga lekët që kishte marrë për t'ja dhënë mësuesit si shpërblim, që ai t'ja plotësonte dëshirën. I rëndohej rakia, vera dhe ato dy pula të pjekura në hejbet e varura te mushka që i kishte marrë për t'ja shtruar me mësuesin, pasi t'i kishte plotësuar atë që donte. S'e kishte njohur atë djalosh, që ta mbërthente me dy fjalë si mbërthen fushnja krapin.

Larg nga Rinaj, në një lëndinë, mes fëshfëllimës së gjetheve të frashërit u ul. Hoqi hejbet

nga mushka, e la kafshën të kulloste dhe ja shtroi fillikat me raki, verë e pulë të pjekur. Duke mbajtur shishen pranë gojës, me sytë në një pikë përtej në thellësinë e pyllit, mërmëriti:

«Kam me e luejtë edhe një kartë me ty, djalosh, e po s'vune mend, kam me të vra, o kopil toskënie!»

15

Nga verilindja frynte një erë e fortë. Vinte që nga larg. Era e pllajave dhe e shpateve kishte tharë vesën, kishte shpërndarë mjegullën dhe kishite veshur me një pluhur trëndafili kreshtat shkëmbore të maleve. Në heshtjen mëngjezore, një tym i kaltër valëvitej në lugina. Në livadhe bari përkundej lehtë-lehtë. Prapa kaçubave këndonin thëllëzat.

Qemal Shkëmbi doli nga shtëpia që pa zbardhur. Kishte hedhur në krah një kallam gjashtë metra të gjatë dhe kishte marrë rrugën për në lumin Kir. Pat vendosur që atë të diel të gjuante troftën gjer në atë kohë, sa dielli të ngrihej nja dy pash. Gjeti një vend nga ku do të lëshonte kallamin, majë të cilit ishte lidhur një filispanjë me grepa të hollë e të bardhë. I kishin thënë se një lloj i tillë ishte kasten për këtë peshk. I koi grepat me një farë krimbi, që gjendet midis gurëve të mëdhenj të këtij lumi e që, si i patën treguar, ishte mezja më e mirë për gjuetinë e troftës. E lëshoi kallamin në mënyrë që ai të mos

dukej në lumë, se trofta kishte sy shumë të mpreshtë dhe veshë shumë të ndjeshëm.

Dhe mësuesi priste me atë ankthin e gjuetarit që të dëgjonte në duar ato trokitje të veçanta, që thuhet janë çastet më dramatike për qejfliun e peshkimit. Rrinte i heshtur. Qielli sa vinte e haptej.

Qemali po shikonte i mahnitur rreth vendit ku ishte ulur. U dëgjuan këmbë dhe një zë. Mësuesi u ngrit. U kthye përnjëherësh dhe fytyra i mori një pamje serioze. Para tij qëndronin tre vetë. Një djalosh afro njëzet e pesë vjeç dhe dy të tjerë, pak më të vjetër. Të tre mbanin në duar nga një sëpatë me bisht të gjatë, të prehur mirë e bukur, gati për të shkurtuar edhe murrizin më të trashë e më të dendur.

— Jam Smajl Driza — tha djaloshi rëndë-rëndë. — Të kam pasë çue fjalë me hjekë dorë prej së fejuemes teme. Nuk ua vune veshin fjalëve të mia. Njeriut tem nise me i ba politikë. Ju njohim na ju çunat e Toskënisë. Jeni djem me shejtanllëk, veçse këtu, në këto vende, s'kanë me ju shkue horlliqet tueja!

Qemali buzëqeshi.

— Folë, ç'do të thuesh! Ne jemi vetëm. Të tre shtrënguan nofullat dhe ju afruan.

— Kam ardhë vetë me ta thanë në sy e me të paralajmue me hjekë dorë prej së fejuemes teme. Me e lanë në shtëpi të vet e mos me e gërگا ma. Ndryshe, kam me të vra! E kam aq fuqi sa me hjekë qafet nji thi, që asht tue më ra kresë.

— Ti, more trim, në qoftë se je Smajl Driza, duhet t'i largosh këto mendime që ke. Është

turp kush të dëgjon, që një djalë si ti, në këtë moshë e në këtë kohë të ketë të tilla budallallëqe. Kështu si ti veprojnë vetëm disa djem kulkësh, që nuk e shohin me qejf dritën e diturisë. Po të them një fjalë. Ke vajzë shumë të mirë dhe organizata e rinisë së fshatit po përpiqet t'i përtërijë e t'u japë jetë të re shumë gjërave që i janë ndrydhur nga mbeturinat e së kaluarës familjes së saj.

— Leni këto! Nuk due me të ndigjue. Asht marre me ndigjue politikë prej një hori. Ndigjo këtu, hor! Hiq dorë, po të thona, se mueji që vjen s'ka me të gjetë gjallë! S'due me ndigjue ma asnjë fjalë prej teje. Hiq dorë, po të thona, se, besa-besë, kam me t'i nxjerrë trutë me këtë tapavë, he kopil Toskënie!..

Të tre malësorët të armatosur me nga një sëpatë u larguan. Si bënë ndonjë orë rrugë, ata u takuan me Sherifin. Ai me anën e të birit kish-te luajtur kartën e fundit.

— Po nuk vuni mend, kena me e vra! — i tha djalit të tij që hiqej si Smajl Driza.

Të katër morën rrugën nga shtëpia.

Qemali ndënji përsëri në vendin e mëparshëm, kapi kallamin dhe, ndërsa mendja i shkante te malësorët e armatosur, sidomos te djaloshi njëzet e pesë vjeçar, që fliste si i tërbuar, me një urrejtje që të çudiste, ndjeu në duar ca rrahje të vogla, që u pasuan nga një e dridhur e ndijshme. Ngriti kallamin dhe në grepin e tij kishte rënë një peshk. E vërtiti peshkun në breg dhe për çudi pa se nuk ishte troftë. Peshk të tillë nuk kish-te parë. Ai e njihte qefullin, krapin, levrekun, mly-

shin, lloçën, njilën. Jo, s'ishte nga ata. Ishte një peshk që s'e kishte njohur, i madh, afër një kilogram.

Peshku ja humbi për një çast mendjen, po pastaj ngjarja përsëri ju parafytyrua dhe ju qep në mendje djaloshi, që i dukej se diku e kishte parë.

«A vepron këtu xhelozia, fanatizmi, apo nën maskën e tyre fshihet diçka tjetër?» — mërmëriti.

E hodhi përsëri grepin. Shtrengonte me duar kallamin. Sytë vështronin valëzat e vogla që lodronin e që xixëllonin si të spërkatura me margaritarë, ndërsa mendja përpiquej të gërmonte diçka.

«Mos ka këtu ndonjë punë të dëmshme? Pse është futur ai në familjen e Esatit? Mos kjo punë e ka lënë Esatin jashtë kooperativës, dhe tani që ai është duke anuar nga ne filluan kërcënimet?..»

«Ai djaloshi? Smajl Driza të jetë? Smajli bannon në Zagorë, kurse djaloshin sikur e kam parë në administratën e kooperativës!»

«Pse pikërisht thika është drejtuar te Zenepja? Mos është ajo kyçi i tërë kësaj ngatërrese?»

«Kush janë Sherifi dhe Smajl Driza? Ku banojnë? Mos ka hyrë te Esati armiku i klasës?»

Kallami u drodh, u ndie një tërheqje e fortë, pastaj dhe dy të tjera. Qemali ngriti kallamin, kur ç'të shihte: trofta. Një troftë e madhe e kishte këputur filispanjën e i kishte marrë grepat me vete.

Mësuesi mori peshkun e panjohur, hodhi kallamin në sup dhe u largua. Dielli kishte ndonjë pash që kishte veshur natyrën me rreze të argjendta.

Atij mëngjezi, Qemali ishte nisur te shtëpia e Ndue Markut, anëtar i byrosë së organizatës-bazë të kooperativës dhe një nga partizanët e vjetër të krahinës. Shkelte në rrugicën e rrethuar nga të dyja anët me lule argjinare e ndonjë araskë të egër me fletë të freskëta të mëdha si të rrepës.

— Mirë se ke ardhë, shoku mësues! — tha Gjelina, e shoqja e Ndues, duke u tokur me përzemërsi, sa e pa të hynte në oborr.

Kur Qemali hyri në familjen e Ndues, midis shtëpive që pat vizituar në fshatra, këtë banesë, për pastërti e rregull deshi ta krahasonte me trëndafilin kërmez.

Qemali e ndjeu veten tamam si në gjirin e njerëzve të vet. Te shtëpia e Ndues Qemali takoi dhe kryetarin e kooperativës, Sokol Çobanin, që atë të diel kishte vajtur si mik.

Gjelina ishte një grua e hedhur dhe e vendosur në mendimet e saj. Ajo ndikonte shumë edhe mbi të shoqin dhe anëtarët e tjerë të shtëpisë e të kooperativës me forcën dhe logjikën e saj. Kishte vënë një përparse të bardhë që i shkante fustanit fanelatë trëndafil me pika të ndryshme. Ajo e gostiti Qemalin me llokume, liqer dhe pastaj i bëri një kafe e ndënji përballë Ndues duke e vënë mësuesin në mes. Sytë e saj të kaltër shndrisnin me një freski dhe ëmbëlsi të madhe. Fytyra kuqë-

araskë = lule që rritet nëpër malësi.

lonte nga një shëndet i plotë dhe tregonte se ishte e kënaqur.

Ndueja rrinte i qetë. Thithi një cigare duhan të pleksur pak si të trashë. Ardhja e mësuesit do të kishte një shkak, ai e ndjente se shikonte që miku sikur ishte i shqetësuar.

— Ju bezdisa që në mëngjez. Desha të kuvendosja me ju. — Dhe filloi të tregonte çfarë i kishite ndodhur në shkollë e çfarë në buzë të Kirit me tre fshatarët e armatosur.

— Ky njeri asht Sherif Lumja! A e mban mend, që e kena takue tue ardhë në Rinaj, hipun mbi mushkë, — pyeti Ndueja Qemalin, duke seditur herë atë, herë Sokolin e herë të shoqen, që ishte habitur për të gjitha ato që kishte dëgjuar nga mësuesi.

— Po. Ai asht, dora vetë! — tha mësuesi.

— Asht një ujk i vjetër — u hodh e tha Gjelina. — Dikur shtëpia e tyne, në fshatin Mazrrek, e ka tundë. Asht një familje e deklasueme. Dhe unë jam e sigurtë se asht bash mendja dhe dora e tij që i ka lind këto ngatërresa.

— Domethënë qenka anëtar i kooperativës sonë? — tha Qemali.

— Po, po. Mazrreku asht i kooperativës sonë, veçse asht pak larg nesh. Na dilka që Sherifi i paska futun hundët te halilajt. Po si i ka gjetë, ku i ka gjetë, pse e ka lidhë këtë miqësi me një familje të tillë? E ka një hile kjo punë, shoku Qemal. — Përpiquej Ndueja të qëndronte i qetë, po përbrenda zjente. Nuk e quante gjë të vogël ndodhinë në buzë të Kirit. E ndjente, e nuhaste se ai kërcënim nuk ishte aq i thjeshtë. Kërcënimi nuk

i bëhej mësuesit si person, po gjithë fshatit, kooperativës, pushtetit dhe partisë atje.

— Po, e ka një gjë, shoku Ndue. Tani jemi të futur si në mjegull; për ta zgjidhur këtë çështje, mendoj të bisedojmë me Zenepen e Shpendin, nesër, menjëherë pas mbarimit të mësimit. Prej tyre do të marrim vesh gjithshka. Zenepja dhe Shpendi janë shumë të zgjuar dhe s'kanë për të na e fshehur.

— Mirë thue, shoku Qemal, me e sqarue një herë çështjen dhe fill me marrë masa. E me marrë të tilla masa, që t'u luejë kaptina njerëzve që kanë veprue në këtë mënyrë. — Tha Sokoli kuqalosh në fytyrë.

— Unë pata mendue me i hypun mushkës, fill njitash e me shkue në Mazrrek, me u takue sy më sy me Sherif Lumën. E me marrë vesh prej gojës së tij të tanë këte devile, po, meqë ju jeni tue mendue ndryshe, po e lamë njashtu si thoni. S'më rrihet pa shkue me e gjetun shkakun pse i ka futun kambët Sherifi te halilajt, — tha Ndueja.

— Ma mirë me e lanë për nesër. Kam me ardhë dhe vetë me e marrë vesh mirë këte punë — shtoi Sokoli i menduar.

Të nesërmen, jo vetëm mësuesi po edhe Gjelina, Ndueja e Sokoli po prisnin me padurim sa të mbaronte mësimi me të rinjtë. Të tre ishin ulur në oborrin e shkollës dhe kuvendonin me fshatarë për çështje të ndryshme. Kur dielli donte edhe nja dy pash të perëndonte, në oborr u fut Shpendi. Ai përshëndeti me respekt e ndenji mënjanë, duke pritur të motrën të dilte nga klasa. Vogëlushi rrinte ulur mbi një cabok druri dhe shikonte i

mallëngjyer Nduen, Sokolin e Gjelinën. Saherë që takonte këta njerëz, sepse i rrihte zemra me tik-take të forta.

Të rriturit dolën nga shkolla. Atë çast të tre thirrën Shpendin dhe hynë në klasë. Atij ju skuqën faqet.

U ulën në banga. Zenepja ishte zverdhur në fytyrë dhe shikonte e habitur. Kryetarja e pushtetit të fshatit i vuri dorën në kokë, i përkëdheli flokët kokorodhe të zeza si pendët e korbit, për t'i dhënë të kuptonte që të rrinte e qetë.

— Ju kena mbajtë për një punë — e hapi bisedën Ndueja duke vështruar Shpendin në sy.
— Ti, shoqja Zenepe, e ti, shoku Shpend, jeni njerëz që e kuponi mirë e bukur se familja juej asht familje e nderueme. Shoku Qemal na ka thanë se ju keni punue me mish e me shpirt për me e hjedhë shtëpinë në rrugë të mbarë. Ju, besoj, mund të keni ndeshë në ndonjë mollë me krymb brenda. Në shtëpinë tuej ka hy një krymb. Na që e dona familjen tuej njisoj si tonën, dona që ju të dy me na ndihmue me e gjetë krymbin e me e nxjerrë një sahat e ma parë për me e shpëtue familjen. A keni me na ndihmue?

— Pse jo, shoku Ndue! — ja ktheu Shpendi, që kishte marrë një pamje serioze.

— Bukur fort! Dje, nadje herët, kur shoku Qemal ka kenë me gjuejtë trofta në Kir, i kanë dalë njerëzit e Sherif Lumës dhe e kanë kërcënue se do ta mbysin, në kjoftë se Zenepja do të vijojë me shkue në shkollë e në kjoftë se Qemali ka me vazhdue me ardhë te shtëpia juej. Midis njerëzve të armatosur me tapova, njeni prej tyne tha se

ishte Smajl Driza, i fejuemi juej — ju drejtue Ndueja vajzës. — Ai ishte një djalosh si nja njëzet e pesëvjeçar e që s'la gja të keqe pa nxjerrë prej goje.

Zenepes i shkrepëtinë sytë. I nguli Gjelinës një vështrim të ndezur dhe nxori një zë të ashpër.

— Nuk ka qenë i fejuemi im! I fejuemi im asht plak, ma i moshuem se baba im! Unë jam e shitun! Njiqind e dhetëmijë lekë ka marrë baba për mue. Por unë s'kam me e marrë kurrë atë burrë! Ka kush me më dalë zot mue! — Zenepja s'u përmbajt më dhe nisi të qante me dënësë.

Bashkëshortët, kryetari i kooperativës dhe mësuesi kryqëzuan vështrimet. Ndueja në fillim u zverdh, pastaj i hipi një e kuqe, ju frynë flegrat e hundëve, vijëzat e ballit ju zgjatën dhe ju thelluan më shumë. Shtrëngoi grushtin mbi bangë. Një njeri që e njihte dhe që do ta shikonte atë çast, do të kujtonte atë Ndue Markun, atë trimin me fletë, që me armë në dorë i vërtitej hitlerianit dhe milicit, derisa e linte pa frymë. Ja, atë pamje të dikurshme pat marrë atë çast.

— Mos kja, he burrneshë! Me siguri s'ke me e marrë atë plakuç. E tanë krahina ka me u çue në kambë e me e vu në vend atë padrejtësi që të asht ba. Kena luftue e jena coptue për me mbrojtë bash këto të drejta. S'kena me ja falun askujt me shkelë lumninë e vajzave të malësisë. Mjerë ai që s'bindet! Mos kja, he trimneshë!

— Ne babën e kemi të mirë, shoku Ndue, po ate po e gërget Sherifi. Ai ka futë te ne frikën e gjakësisë. Dhetë puhkët e Smajl Drizës dhe pesë pushkët e fisit të tij në andërr i kemi pa. Ai asht

ba zot te ne. Baba i bindet si me qenë qorr. Qysh se ka ardhun shoku mësues, i janë ndryshue nji fije mendimet, por Sherifi e ka futun në kllapina. I ka dhanë nji tubë me dhi, që i ruen baba e ai **ijep do qumësht e tre-katër berra në vjet.** Baba ynë asht i mirë. Ai ju don fort, ty, Gjelinën, njerëzit e pushtetit. Për shokun Qemal edhe kryet e len. Kur ishte herën e fundit në Shkodër, foli aq bukur për babën dhe për vetë mësuesin, sa s'ka si thuhet ndryshe. Në Shkodër kishte ble edhe fotografinë e shokut Enver dhe e ka vendosë në krye të konakut. Ne kemi babë të mirë, shoku Ndue. Shpëtojani babën tonë prej atij njeriu të keq! — foli Shpendi me nxitim, sikur t'i kishte mësuar ato fjalë përmendsh.

— Mos u shqetëso, Shpend! Baba yt asht burrë shumë i mirë, ai asht miku im i ngushtë. Ne kemi me e shpëtue prej Sherifit! — tha Sokoli duke i ledhatuar djalit flokët dhe faqet e njomura nga lotët.

— Baba yt asht njeriu ynë. Ai bashkë me forcat e ndjekjes e babën e Sokolit i ka vra nipin Sherif Lumës. Ne s'kemi me e lanë kurrë atë në dorën e Sherifit! — tha Ndueja. Atë burrë i fortë, që s'prekej nga asnjë rrebesh, fjalët e Shpendit e bënë të ngashërehej.

— Tash shkoni të qetë! Ju duhet me u gëzue e jo, me kja! Fill mbas jush kemi me ardhë te shtëpia juej e kemi me i pleqnue mirë e bukur këto gjana — shtoi Ndueja me buzë në gaz.

Gjelina kishte mbetur në vend si e shastisur. Kundronte fëmijët me sy të lotuar dhe, kur motër

e vëlla morën për të shkuar, i puthi në ballë e në faqe me dhemshurinë e nënës.

— Tallen dhe lozin me fatin e fëmijëve. Tash kena me u tallë na mirë e bukur me ta! — tha ajo.

17

Motër e vëlla e bënë rrugën nga shkolla në shtëpi shumë të shqetësuar. Ata jo se nuk kishin besim te fjalët e Ndues, të Sokolit dhe të mësuesit, po nuk dinin si do ta vështronte i ati gjithë këtë punë. Nuk ishte shaka të prishej një fejesë, të ktheheshin gjithë ato pare dhe të shkëputeshin marrëdhënjet me Sherifin. Kushedi si do të bëhej Esati, kur ta merrte vesh. Kushedi ç'rrugë do të merrte biseda midis tij dhe njerëzve që kishin për të ardhur në shtëpi. Megjithatë, mirë që shkaktar u bë vetë Sherif Lumja. Mirë që ujin në zjarr e vuri vetë ai. Ah, sikur të mos i ndodhte gjë babait! Ah, sikur babai i tyre ta kuptonte drejt këtë çështje, sa të lumtur do të ishin!

Hynë në shtëpi ashtu të mërzitur dhe, ndonëse kërkonin ta mbanin veten, prapë ranë në sy të të gjithëve.

— Çka keni që jeni tue ndejtë si dhitë para ujkut? — i pyeti gjyshi.

— Ka ndodhun një gja e madhe, babagjysh! — ja ktheu Shpendi.

— Çka asht kjo gja e madhe? — foli Esati, që ishte duke grirë një dorë duhan.

— Njerëzit e Sherif Lumës i kanë dalë në pritë mësuesit tonë, me tapore në duar dhe e kanë

kërcënue për mos me ardhë ma ke shtëpia jonë e për mos me e pranue Zenepen në shkollë.

— E mandej? — pyeti Esati i prishur në fytyrë.

— E mandej, asht ba nami. Këtë punë e kanë marrë në dorë Ndue Marku dhe Sokoli me Gje-linën. Të tre, bashkë me mësuesin, tash po vijnë ke shtëpia jonë me e pleqnue si me ja vu emnin kësaj ndodhie. Ata i dijshin të tana, edhe kush ishte Smajli, edhe sa pare ka dhanë për Zenepen, edhe punën e dhive të Sherifit.

— Hej! Na doli një mesele tjetër! Po a i kanë ba gja mësuesit? — pyeti plaku.

— Jo, i patën dalun tre vetë me tapore në dorë.

— Dhe kërkojshin me i pre rrugën e shtëpisë sonë? — pyeti përsëri plaku.

— Pooo!

— Kam me e ba rezil atë Sherif Lumën! Më ka prekë **mikun e ma ka poshtënue!** — ngriti kokën përpjetë Hyseni.

— Ai na paska qenë kulak dikur, ndaj nuk donte që ne të hynim në kooperativë! — tha vajza me një ton të ashpër.

— Pusho! — i bërtiti çobani.

— Mos i folë cucës! — tha duke u ngritur në këmbë Hyseni. — Miqësia na ka koritë, ka cënuë nderin e shtëpisë, ka prekun njeriun që hyn e del te praku i saj, pa u lidhë me kuvend me shtëpinë. Miqësia kenka e pandershme. Si kena me i dalë në sy mësuesit unë e ti?! Si kena me i dalë në sy babës e nanës së vet, kur njerëzit e miqësisë së truellit i kanë dalun në pritë?! Ku

asht nderi i halilajve!? Sherif Lumja e ka shkelun këtë nder! — foli Hyseni duke ngritur grushtin përpjetë. — Çohu, e burrë — vijoi plaku. — Shko merr taporin e me i dalë në pritë atij laduti, Sherifit të lumajve, e me i thanë: në kjoftë se i prek edhe një qime floku mëuesit, kam me ta nxjerrë gurmazin! Me i thanë: mësuasi ka me hy e me dalë te shtëpia e halilajve sa herë ta ketë qejfin dhe dëshirin. Me i thanë: zot për cucën e për punët e kësaj shtëpie janë halilajt, dhe halilajt nuk do të lanë kend me futë hundët në punët e saj!

— Mos u shqetëso, babë! Si të më thuesh, njashtu kam me ba.

— Po njashtu ke me ba e me shkue me i kërkue të falun mësuasit.

— Mana, ke hak, more babë!

— Dhe ai Sherif Lumja me ndejtë urtë fort! S'kanë vdekë hala halilajt! Janë të gjallë dhe dinë me e luejtë çarkun e hutës.

Plaku, që ishte ngritur në këmbë, u ul i mbajtur nga Shpendi dhe nga e shoqja e Esatit.

— Thi e bir thiu! — shau dhe një herë nëpër dhëmbë Hyseni, u mbështet te jastëku i vendosur te muri që zbardhonte dhe shtoi: — Ma dridh një cigare!

Esati nxori me të shpejtë kutinë e duhanit e, sa hap e mbyll sytë, i gatiti një cigare dhe, në kohën kur do ta ndizte, dëgjoi zërin e Ndues.

— O Hyseni i halilajve, a asht tue pritë miq të besës shtëpia?

— Mirë se keni ardhë, or burra! Miqtë e be-

laduti = gjë e poshtër

sës janë dashamirët ma të mëdhej të truellit, se shtëpia e halilajve besën dhe nderin i ka të gatume në themel të saj! — ja ktheu Esati që kishte rendur te dera.

— Mirë se të gjejmë, o Hyseni i halilajve! A ke mujtë? A po lodhe?

— Jo, he burra! A lodhet shkambi tue ndejtë kambëkryq? Mirë se ke ardhë! Sot e ke bamun si malësorët. Paske marrë me vedi edhe nusen edhe mësuesin. A paska ardhë dhe çuni i Colit, fort mirë ka ba, i kjoftë kamba e bardhë! Po e gëzoni plakun! Plaku i ka për zemër miqtë e vërtetë! — tha rëndë-rëndë Hyseni.

Të katër u ulën në një qoshe dhe Esati nisi të shkëmbente kutinë e duhanit me Nduen.

Qemali u ul pas Gjelinës. U kënaq që shtëpinë e gjeti të pastër. Si duket, nëna dhe Zenepja do t'u kishin hequr dhe një gëlqere tjetër gurëve. Në mes të murit, ashtu si kishte thënë Shpendi, qe varur portreti i shokut Enver, në një nga pozat që nxirrte në pah krejt fytyrën dhe gjoksin e gjerë. Dyshemeja llamburiste. Dy krevateve prej druri u qenë shtuar dhe tri të tjera. Sipër truallit qenë vendosur rrogozë, mbi to, në dy buxhakët, dy batanije të reja.

Burrat, me përjashtim të Qemalit, ndezën cigaret, e fill pas kësaj Zenepja i gostiti me nga një kafe, me filxhanet e reja, që Qemali s'la pa i vënë re.

Kafet u pinë gati në heshtje.

— Në të mirë dhe në gëzime ju ardhshim! — uruan miqtë.

I zoti i shtëpisë donte të tregohej i qetë, ash-

tu si qëndronin dhe të ardhurit, të cilët kuvendonin me buzë në gaz. Megjithatë Esati priste furtunën, fshehurazi ai diktonte ndonjë shenjë nervozizmi, si te Ndueja, po më fort te Gjelina.

— Keni ba mirë që keni marrë me vedi më-suesin! — hapi bisedën Hyseni, duke shikuar Nduen me ata sy që i shkëlqenin me një dashamirësi e dënësë përzier. — Shkesi i miqësisë së halilajve i ka koritun halilajt. Që po ta thotë plaku, more trim! — ju drejtua Qemalit. — Sherifi i lumajve ka ba një punë prej laduti, dhe për ju na kena me marrë hakun. Kena me e çue në vend këte shkelje nderi. Shtëpia e halilajve asht shtëpia jote dhe, sa të ketë themel, ti ke me kenë miku i parë i saj — tha plaku duke ngritur dorën e djathtë me gishtin tregues përpjetë.

— Sherifi i lumajve — u hodh e tha Ndueja — ka koritun të tanë rinajarët. Jo kaq! Ai ka kërcënue rinajarët dhe këte laduti kanë me e vu në vend bash rinajarët! Halilajt janë familje ma e moçme këtu në Rinaj, asaj i takon me e shpague këte shnderim! — Ndueja luajti pak nga vendi. — Kemi ardhë me e pleqnue këte punë, more burra. Me e pleqnue e me vendosun. Kemi marrë vesh se halilajt kanë lidhun miqësi tue i dhanë vajzën e tyne Smajl Drizës, që asht një burrë shumë i moçëm, mbi pesëdhjetë vjet dhe kanë marrun për këtë krushqi njiqind e dhetëmijë lekë. Kemi marrë vesh se shkes asht ba Sherif Lumja, i cili tue përdorë këtë miqësi ka pru do dhi që i ruen Esati dhe ai i jep shtëpisë së halilajve një shpërblim. Ne, si miq të shtëpisë, kemi ardhë me ju pyetë: A janë të vërteta këto që zumë në gojë?

Esati thithi dhe një herë cigaren dhe, duke mbajtur një sy gjysmë të mbyllur e kokën pak si mënjanë, u përgjegj:

— Po, he burrë! Ne i kena ba njato që the!

— Ne, si miq shtëpie, kemi ardhë me e këshillue, me e lajmue dhe me e ndihmue Esat Halilin, djalin tuej, o babë! — u tha Ndueja duke vështruar plakun që po dëgjonte i menduar. — Ju jeni një familje që ka vuejtun për tanë jetën, kjoftë nga vorfënia, kjoftë nga gjakësia e nga tanë të këqiat e kohës së kalueme. Kjo familje ka ramun në gabime. Faj kemi edhe ne, miqtë e vërtetë që s'jemi afrue e s'kemi bashkue mend me njeni-tjetrin. Gabimi i parë asht se halilajt i janë veçue shoqënisë, shkuen deri atje saqë nuk hynë as në kooperativë. Gabimi tjetër i madh asht se kanë fejuë vajzën me një plak, tue e shitë, si me shitë një dhi. Gabimi i tretë asht se ka futë në shtëpi një njeri të pandershëm, i cili e ka rrejtë dhe thujasht asht ba zot i kësaj shtëpie. A po ndigjon, babë?

— Folë, he burrë! Jam tue të ndigjue fort bukur!

— Esat Halili asht ba shërbëtuer i një cubi. Vetë jam tue folë disa fjalë të ashpra, veçse duhet me e dijtë se këto fjalë po i flas si djali juej, ma i moshuem se Esati. Dikur, Col Çobani, Esati, unë e të tjerë i kemi vra Sherifit nipin, te «Shpella e Hutës», se donte me prue kohën e gjakësisë, kurse djali juej e vëllai im, e ka futë ke shtëpia dhe ai si cub e ka kthye Esatin në një njeri të hutuem. Ku e ka pasë burrëninë Esat Halili, kur Sherifi e urdhënonte dhe e kërcënonte me i plotësue të tana ato që ai dëshironte, se ndryshe kishte me

hapë gjakësinë e re? Pse nuk i tha që e kam një pushkë me t'i shpue brinjët tejpertej? Kështu, babë! Asht futë ke ju një njeri i asaj race, që don me na zhbi të tanë, don me prue kohën e kapidanëve dhe të bajraktarëve. Ju ka rrejtë Sherifi! Ju ka futë në do rrugë pa krye, prandaj duhet me dalun prej këtyne rrugëve një sahat e ma parë.

— Po si me dalë, he të lumtë goja! — tha Hyseni i menduar.

— Kemi me i kallëzue kapthet si me dalë. Për atë punë kemi ardhë. Krushqia që keni ba me Smajlin ka me u prishë. Cuca, sikur edhe ju me dashtë, s'ka me e marrë atë plak. Një vjet e ca ma parë, atje në Tiranë, qe, njëj burrë që ju shifni në fotografi ka thanë: «Me i përdredhë kryet kujtdo që merr nëpër kambë të drejtat e grave dhe të vajzave». — Kështu, doni a s'doni ju, fejesa ka me u prishë. Rinajarët kanë me kërkue me u ba një gjyq popullor, ku njerëzit të shofin fytyrën e Sherif Lumës. Sherif Lumja ka me u gjykue, se ka ndërhy me lidhë një krushqi të padrejtë, se ju ka ngucë mos me hy në kooperativë dhe ka kërcënue mësuesin tonë për mos me krye detyrën. Kështu, pra, cuca juej s'ka me e marrë ma atë plakush, që asht ma i madh se unë! Ne erdhëm me ju porositë se mos ndonjanit i shkon ndër mend me ba ndonjë punë të msheftë, kushe-di, i shkon mendja me e gërگا cucën, ta dijë mirë se nuk ka me u nda si duhet me rinajarët!..

— E shof, he burrë, që je i xëmë e je tue folë ashpër, po nuk asht marre me e prishë krush-

kapthet = shtigjet

qinë? Çka kanë me thanë dynjaja? — foli si në-
për dhëmbë Hyseni.

— Nuk asht marre, babë Hyseni! Marre asht
me ja dhanë cucën një plaku! — u hodh e tha
Sokoli.

— Folë, bir, folë! — ju drejtua Hyseni Esa-
tit, që ishte hutuar e nxirë në fytyrë.

— Çka me folë, more babë?!

— Ke çka me folë, Esat! — u hodh Gjelina
— se je tue mendue gabim. Prindi duhet me e
këqyrë mirë fatin e fëmijës së vet, që fëmija me
kalue një jetë të lumtun e jo me e vra fëmijën me
duert e veta. Duhet me e kuptue që keni ra në
gabim. Keni këqyrë ma fort lekun dhe as e keni
mendue se po e futni vajzën në zgërbonjë. Ndueja
jua tha. S'kemi çka me bisedue për punën e krush-
qisë, ne erdhëm me ju lajmue, e ju me e kuptue
drejt këte çështje. Me kuptue se keni ba gabim
e gabim të madh. E gabimi ma i madh asht se e
keni mbajtur të mshefun. Ne dëshirojmë me ndi-
gjue përherë mirë për ju. Halilajt nuk janë një me
lumajt. E si me e shpjegue që lumajt janë në
kooperativë dhe ju jo? Mos jeni ma të këqinj se
ata? Kurrkush s'e thotë, veçse ju me veprimet
tueja doni me e thanë vetë. Jam tue të pyetë drej-
të, shoku Esat, pse nuk hyni në kooperativë?

— S'kam krahë pune. Kush me punue në koo-
perativë? Vetë jam çoban; bujqësinë s'e kam për
zanat. Fëmijët i kam të vegjël. E kush me punue?

— Jo, ore burrë, nuk asht kjo. Të ka turbu-
llue Sherif Lumja. Të ka ba shërbëtuer. I kullot
katërdhetë dhi e të jep një copë bukë. Ja çka të

ka mbajtë. Ke faj, ti, Esat Halili, ne po t'i themi të tana këto, brenda mureve të shtëpisë, se s'dona me t'i thanë nesër midis popullit. Po edhe ti me kuptue mirë fajin tand. U ke ramun fëmijëve në qafë. Fëmijët tuej s'i ka kush në Rinaj, po ata koriten me qëndrimin tuej. Çka don me thanë kjo? Me qenë jashtë kooperative një familje që kooperative e ka në zemër? — tha Gjelina.

— Shoku Esat ka filluar ta kuptojë gabimin, shoqja Gjelinë. Ai do të hyjë në kooperativë. Kooperative ka nevojë për ndihmën e tij. Çoban më të mirë se Esatin nuk gjen dot. Po sikur të caktohet kryeqoban, e Maranai të bëhet kullota e qindra, mbase dhe e mijëra dhive të kooperativës? A ka gjë më të ndershme? Esati ka të shoqen, një grua punëtore, që e njeh bujqësinë si asnjë tjetër. Po Zenepja? Cila mund t'i dalë asaj për punë bujqësie? Me siguri Zenepja ka për t'u bërë shpejt një nga vajzat e dalluara të kooperativës. Ja, si u bënë tre krahë pune. E si do të shkojë keq shtëpia, duke pasur dorën dhe mendjen e këtyre njerëzve? — ju drejtua Qemali Gjelinës.

— Sivjet mbaroj dhe vetë shkollën, kështu që bahemi katër krahë pune — u hodh e tha Shpendi, që rrinte prapa të atit dhe dëgjonte me kujdes.

— Jo, he djalosh, për ty fshati ka mendue ndryshe. Ti ke me shkue në shkollë të madhe. Vjetin tjetër ke me shkue në Shkodër, e pse mos me dalë prej derës së halilajve një mësues? — tha Sokoli me plot gojën.

— Mësues Shpendi?! — u habit Esati.

— E pse jo, shoku Esat? Ju jeni njohur me

babën tim. Para çlirimit im atë ka qenë shërbëtor. A nuk jam unë biri i tij mësues? Shpendi do të bëhet mësues e bile mësues i mirë, — tha buzëgaz Qemali. — Kështu ju, shoku Esat, në qoftë se na dëgjoni ne, duhet të hyni në kooperativë! Nderi i familjes suaj është në kooperativë!

— S'ka çka me mendue. Ai duhet me e kup-tue se ka ndryshue jeta. Po të ishim në kohnat e vjetra, Sokoli do ta ruente Shpendin me e gjetë e me vra, për me marrë gjakun, kurse sot i thotë me e çue në shkollë e me e ba mësues. A më more vesh, o Esat — ju drejtua Ndueja çobanit, pastaj shtoi me të butë. — Nuk të lamë ne me hjekë keq. Keni me pa sa shpejt keni me e marrë veten. Ke me jetue tamam si i ka lezet me jetue njeriut. Si thue, babë Hyseni? A jemi tue folë mirë?

— Fjalët janë të arta, si drita e hanës. Janë të kullueta si uji i burimit. Kena me i mendue një herë këto që po na thoni, more burra. Ju lumshin kambët e ju lumtë goja! Po të mos na dojshit, nuk do të ishit mundue me ardhë e nuk do të ishit lodhun tue folë. Po na duhet me i mendue edhe një herë.

— Mendohuni, babë Hyseni, mendohuni! Po s'ka çka me mendue. Besoj se jemi marrë vesh?

— Kemi edhe një gja! — u hodh e tha Gjeli-na. — Këtu janë dhinë e Sherif Lumës. Në qoftë se vjen kush me i marrë, mos me ja dhanë pa le-jën tonë! Duhet me na lajmue sa ma parë, që ne të marrim masa! Tash a çohemi?

— Çka asht kjo e çueme? Me ndejtë e me

hangër një kafshatë bukë. Na mezi ju pamë. E si me hikun kaq shpejt? — tha Hyseni.

— E kemi kohën me e hangër edhe bukën. Tash e mbrapa kemi me të mbetun ke dera. S'kemi me ju lanë ma vetëm. Të na falni, se ndoshta kemi folë ndonji fjalë të ashpër, po kemi bisedue me zemër të hapun... Mbaji mend fjalët tona! Me i mendue e më i kuptue se janë vetëm për të mirën tuej. Njitash na e bafshi natën e mirë e gjumin e ambël! — uroi Ndueja dhe u ngrit.

Pas Ndues u ngritën Gjelina, Sokoli dhe Qemali. Kur dolën jashtë, lart yjet xixëllonin. Arusha e Madhe kishte shënuar shtatë thëngjijtë e ndezur në qiellin e errët.

Esati i përcolli miqtë gjer përtej oborrit dhe u kthye në shtëpi. Posa vuri këmbën, mërmëriti:

— E ka pasë thanë mirë nana, rahmet pastë shpirti i saj, se e ka kambën e keqe një kjo fjerë. Shko, mos më dil përpara, djallushë, se e ke dreqnue kët punë si jo ma zi!

— Mbylle atë gojë, more burrë, se s'ke çka me i ba magjarit e i bie samarit. Ulu një këtu! Ndigjo! Kena pasë miq të nderuem sot. Nuk të vjen kush kot kaq larg e të ikë natën, pa e pasë një send për të mirë a për të keq. Me çka ma thotë mendja mue, ata janë mundue me i prue shtëpisë të mira. Ti mendoj fjalët e tyne, e kam llafin për me hymë në kooperativë. Duhet me jetue edhe na me njerëzit. Të kam pasë thanë edhe një herë: «Delen e vetme e han ujku!» Mendoje, pra. Tash ti më thuej punën e krushqisë! Ndueja më tha mos me e bisedue ma, ajo ka përfundue. Çka kishite ndër mend me ba ai?

— Ndueja e tha mirë boll. Krushqia ka me u prishë. Asht e ndalueme që varzat e reja me u martue me burra të moçëm. E ka ndalue qeveria dhe, fill posa diktohen, kuvendi i fshatit i prish, pa pyetun kërkend. As babë as nanë.

— Jo, or, babë! Babën e nanën i pyesin por, kur baba dhe nana nuk duen, çka kanë me u ba atyne? Veçse kuvendi ma parë e pyet vajzën — tha Shpendi.

— Ti mos folë ma në sy të të mëdhajve! Cer, cer, cer! U bane edhe ti me! i dhanë dritë muhabetit! Shko e bjer në tesha e mos ta ndiej ma zanin! — bërtiti Esati, pastaj u kthye nga Hyseni. — Kështu, o babë, dona, s'dona, cuca nuk ka me kenë ma në dorën tonë.

— Këte nuk e kam dijtë, po nuk asht marre dhe nuk e korit shtëpinë kjo gja!?

— Jo, babë, njerëzit që e kanë ba krushqinë koriten para kuvendit. Të tanë të shikojnë si me kenë uk dhe të thonë: Sa e ke shitë cucën? A e ke pasë lopë, apo cucë? Pse nuk pyete cucën? E fap të urdhënojnë me e prishë fejesën. Nji kështu e kanë ba në Koplik, në Mirditë, në krahina të Beratit. Këto i di, se m'i ka thanë do ditë ma parë Sherifi.

— Po sikur mos me dashtë nana e baba?

— S'e pyesin, as nanën, as babën. Se, thonë që nana e baba s'kanë pasë mend, kanë shikjue ma fort lekun se sa cucën. Nuk kanë veprue drejt ndaj fëmijëve.

— Me nji fjalë, krushqia ka me u prishë?

— Po, babë. Ka me u prishë. Nuk e kena ma në dorë.

— Plaku psherëtiu.

— Këte s'e kam dijtun. Nji cucë, që i prishet fati i parë, s'ka me e pasë të mirë as të dytin fat. Ka me na mbetun vajza në derë.

— S'ke çka me ba, babë! Kështu paska kenë e shkrueme. Njitash bjer e fli. Sonte je i lodhun e i raskapitun. Mos e mundo ma vedin!

Hyseni ra të flinte. Kur të gjithë njerëzit e shtëpisë bënëin gjumin e parë, Esati kontrolloi dhitë dhe u shtri.

Sytë i qenë bërë çakërr. E ndjente se një jetë tjetër do të hynte në familjen e tij. Sokoli dhe mësuesi i thanë ca fjalë që s'i kishte menduar kurrë. Ai kryeçoban, gruaja dhe e bija në bujqësi, djali në shkollë të madhe? Dhe një herë, si një ëndërr e largët, ju kujtua jeta, koha duke shëtitur në Maranai me frikë në zemër. Ato takime që bënte natën me të atin, duke biseduar me zë të ulët e duke vështruar sikur të ishte ndonjë kusar. Ç'vite të zeza! A numrohen ditët e netët në atë vetmi të madhe?

— I fortë paske kenë, o Esat Halili! — i tha më në fund vetes.

Mëngjezi agoi ndryshe atë ditë për Esatin. Sa doli në oborr, nga lindja pa kurorën e stërmadhe me atë përzierje ngjyrash: trëndafil, vjollcë, të kaltër, që sa vente e rritej dhe paralajmëronte se dita do të shndriste edhe më fort.

— Kena me hy në kooperativë, babë! Duhet me jetue edhe na me njerëzi e nder! — i tha Hysenit, kur i dha cigaren e mëngjezit.

— A e ke mendue mirë, or bir?

— Po, babë! E kam mendue! Rrugë tjetër ma të bukur s'kena me gjetë.

— Paç uratën, bir! Kenke me mendjen time!
Rrezet, kur dalin nga ndonjë e çarë reje, bien tufa-tufa në pllajë, fushë, majë dhe u japin atyre një shkëlqim hirplotë. Ashtu shkëlqyen edhe fytyrat e Zenepes, Shpendit e Binakut, kur dëgjuan këtë bisedë. Esati nuk e kishte parë Shpendin kurrrë aq të hareshëm, me ata sy të ndritshëm, ku valëvitej një gëzim i patreguar.

— Të më rrnosh, o bir! Kjofsh i lumtun! Tash a mundesh me shkruë lutjen për me hi në kooperativë?..

— Babë, vetë mundem me e shkruë, Zenepja mundet me e shkruë ma bukur, po asht ma mirë me thirrë mësuesin e me na e shkruë ai.

— Çuni asht tue folun me mend, Esat — tha plaku. — Lutjen me na e shkruë mësuesi, ai tash asht ba djali i shtëpisë.

— Fort bukur ke mendue, Shpend. Sot na e thirr mësuesin, e jo vetëm mësuesin, po edhe Nduen, Sokolin e Gjelinën. Sot halilajt duen me e festue këtë ditë!..

Viti shkollor po përfundonte. Qemali i ulur në tryezën e tij, në atë dhomën me tetë banga, po plotësonte dëftesat. Të trembëdhjetë nxënësit kishin kaluar klasën. Katër prej tyre do të vijonin tetëvjeçaren në një fshat, aty pranë, ndërsa gjash-të fëmijë në vjeshtë do të fillonin vitin e parë. Shkruante emrat në dëftesë, vendoste notat dhe sillte ndër mend fytyrat. Kur i erdhi radha Shpen-

dit, pa vështruar fare regjistrin, u vuri lëndëve të shkruara me gërma të vogla shtypi nga një dhjetë dhe, kur e firmosi dëftesën e këtij malësori të vogël, sepse e ndjeu veten krenar dhe të kënaqur.

— Do të bëhet mësues i mirë! — tha me buzë në gaz.

Si plotësoi dokumentat shkollorë të nxënësve, mori regjistrin e të rriturve. Dymbëdhjetë të rinj e të reja kalonin vitin e pestë dhe hynin në të gjashtin.

Kur Qemali ishte duke mbaruar këtë punë, në klasë hyri Gjelina. Ai u përshëndet me këtë grua, përherë kuqalashë në fytyrë dhe i dha karri-gen të ulej.

— Erdha për një minutë. Isha në administratën e kooperativës. Mbasnesër zhvillohet gjyqi i Sherif Lumës. Duhet me ba një punë, që të tanë rinajarët me ardhë me ndigjue e me pa. Mos me mbetë asnji pa ardhë, qoftë i madh e qoftë i vogël. Duhet me u kujdesue, pra, për këte gja.

— Fort mirë, shoqja Gjelinë; shoku Ndue si është? Ka ditë që s'e kam parë.

— Mirë asht. Kemi fushatën e prashitjes së misrit dhe s'e lëshon shatin prej dore. Asht tue punue në një vend me të shoqen e Esatit dhe Zenepen. Janë gra punëtore, shoku Qemal, s'e lanë minutin me kalue kot. Bajnë një punë të mirë që, kur i shikon, s'len pa thanë: u lumshin duert!

— Dhe Esati, me sa më ka thënë Shpendi, është i kënaqur.

— Po, po. Më tha kryetari i kooperativës, se e kishte të fjetun mendjen ke tufa e dhive. Prej kohës që e ka marrë ai në dorë bagëtinë, s'ka asnji

ngordhje. Ka bamun do shtalla verore në Maranai, me të pasë anda me jetue në to njerëzit e jo kafshët. Ka ba do propozime me mend, ku me grumbullue dushkun në dimën e ku me ndërtue shtallat dimënore, për me pasë kullotën dhe ujin afër. U vu në rrugë të mbarë ajo familje. A po na urdhënoni kah shtëpia, shoku Qemal.

— Ju falem nderës. Sonte jo!

— Bafshi natën e mirë!

— Natën e mirë, shoqja Gjelinë. Të fala shokut Ndue!

19

Administrata e kooperativës ishte ndërtuar në një shesh të gjerë. Godina dykatshe e lyer me gëljere, përzier me gurëkali, kishte marrë një ngjyrë të kaltër të çelur. Përreth oborrit të madh kuqëlonin qershitë e fshehura në gjethet e dendura të një gjelbërimi të mbyllur. Aty-këtu dukej dhe ndonjë dardhë, që kishte lëshuar kokrrat, po që ende ishin aguridhe. Oborri i zyrave të kooperativës po mblidhte njerëz. Rinajarët ishin nisur pa lindur dielli. S'kishte mbetur njeri pa marrë rrugën për në atë ndërtesë dykatshe. Dhe Hysen Halili, i hipur në një mushkë, i futur midis pjesëtarëve të tjerë të familjes, shkonte të shikonte e të dëgjonte gjuqin e Sherif Lumës. Kur mbërritën rinajarët, në shesh ishin mbledhur gati të gjithë fshatarët e të katra katundeve që patën krijuar kooperativën. Sytë e të gjithëve u drejtuan te

Zenepja, që kishte marrë një shëndet e bukuri të madhe.

Rinajarët zunë vend. Nuk shkoi shumë dhe nga godina dolën dy policë, që shoqëronin Sherif Lumën me të birin. Ata ishin arrestuar të tretën e ditës së ndodhisë, në buzë të Kirit. Sherifi ecte duke hedhur ato putra si të ariut dhe, ndonëse donte të mbante kokën të ulur, nuk e linte qafa si kërcu. Duke u kolovitur herë djathtas, herë majtas, zuri vend sipër një kanapeje.

Atë çast nga godina doli edhe Smajl Driza.

Të gjithë rinajarët, po më fort halilajt, u bënë kureshtarë të vështronin ish-të fejuarin e vajzës së tyre. Zenepja, u ngrys përnjëherë posa e pa.

Smajli mbante një shkop në dorën e djathtë dhe ecte çalë-çalë. Kokën e mbante të ulur se, po ta ngrinte, do të ndeshte me qindra sy që e shikonin të vrëjtur e të zemëruar.

Esati e vështroi ish-të fejuarin e vajzës dhe shpejt e shpejt sepse ju ngrysën vetullat.

«Kenka plak e fort i shëmtuet, dreqi!» — mër-mëriti me vete.

— Qe, babagysh, Smajl Driza. A je tue e pa mirë? — i tha Shpendi Hysenit, që kishte vënë dorën thatime si të ishte strehë kapeleje.

— Jam tue e dallue bukur. E ç'dhandërr kena dashtë me i dhanë cucës?

Në këto e sipër, nga ndërtesa doli trupi gjykues. Kryetari, një burrë i pjekur thinjosh, veshur me kostum gri, zuri vend pas një tryeze mbuluar me një cohë të kuqe. Në të djathtë u ul Ndueja, që ishte ndihmësgjyqtar, kurse në të majtë një grua, brigadierja më e dalluar e kooperativës. Në një

tryezë të vogël, mbuluar edhe ajo me cohë të kuqe, zuri vend prokurori. Si u ul trupi gjykues, u ul edhe populli, që ishte ngritur për nder të tij.

Filloi proçedura.

Sherifi u çua në këmbë dhe shkoi përballë trupit gjykues, disa hapa larg tryezës me cohë të kuqe. Kërkonte si në atë përrallën e njohur, të ndërronte lëkurën prej ujku, me atë të deles, për të gënjyer qengjat. Me atë zë, ku ndihej tingulli i lajkës, me marifet, desh t'u shmangej pyetjeve që e mbërthenin dhe e tregonin me fytyrën e vërtetë të armikut të klasës. Pranonte se ishte njeri i pares dhe për këtë ves kishte pleksur fejesën. Nga ky ves kishte shpurë edhe dhitë te Esat Halili. Për këtë kreu edhe kërcënimin ndaj mësuesit, me qëllim që të mos i humbisnin dhjetëmijë lekët, që i kishte dhënë shpërblim Smajli.

Pyetjet e qeta të kryetarit, zëri i Ndues dhe i brigadjes dhe fshikullimi i prokurorit, i zbuluan ato që donte të fshihte.

— Pse keni propaganduar dhe punuar që Esat Halili të mos hyjë në kooperativë?

— Pse keni kërcënuar mësuesin dhe pse kërkoni të vrisnit një njeri që kryente detyrën për të mirën e fshatarësisë?

— Veç interesit për të mbajtur bagëtinë, ç'qëllime të tjera kishit që po e shtynit më thellë, në rrugët pa krye Esat Halilin?

— Sa herë ka ardhë nipi juaj si diversant dhe sa herë është strehuar prej jush pas çlirimit?

— Mos donit që shtëpinë e Esat Halilit ta kthenit edhe në një bazë për të pritur të nipin

e diversantë të tjerë, që shpresonit se edhe mund të dukeshin?

Sherifi s'dinte se si të përgjigjej. Trupi gjykes kishte rënuar thellë. Dinte jo vetëm ç'kishte bërë, por dhe ç'pat menduar të bënte. Kush u kishte thënë? Atë fshehtësi e dinte vetëm truri i tij. Po e dinte edhe i biri. Të kishte kallëzuar i biri për të fshehur veten? E kush tjetër?.. Koka ju var si një trung i prerë. Ç'të fliste, më mirë të heshte. Pranonte apo s'pranonte, njëlloj ishte për të.

Ato që s'tha Sherifi, i tregoi i biri.

— Këto i ka bamun e, këto kërkonte me bamun baba jem. Vetë s'kam faj. S'kishem se si me e kundërshtue! — përfundoi i biri.

Qemali e vështronte të birin e Sherifit, atë djalë që u hoq si Smajl Driza, po që fliste me zë të mekur e që dukej se ishte tjetër njeri nga ç'e kishte parë atë ditë në buzë të Kirit.

Filluan dëshmitarët. U ngrit Smajl Driza, ashtu çalë-çalë. Nga frika kokërdhokët i patën dalë më shumë.

— Të kam gjetë një nuse, një bukuri të madhe, asht një vjollcë me shumë erë — më tha Sherifi dhe më kërkoi njiqind e dhetëmijë lekë për nusen e dhetëmijë për mundin. I thashë, cuca asht shumë e vogël. Me e gjetë një fije ma të madhe, ndonji grue të vé. Sherifi nisi me më përshkrue fytyrën e trupin e cucës e se s'kish ma të bukur, më tha. Me kenë se donte baba i saj, pse mos me e marrë? Ma mbushi mendjen. Dhashë paret e një kështu u ba krushqia.

— Po, a e ke pa ndonjiherë vajzën dhe a e njeh po ta shohësh? — pyeti kryetari.

— Jo, s'e kam pamun e nuk e njoh.

— Ke me e pa — ja ktheu Ndueja.

Posa u ngrit Smajli, filloi dhe shushurima. Nisën të dëgjoheshin zërat e vajzave dhe të grave, që shanin të zemëruara, sikur ai plak do t'u hynte në shtëpi të tyre. Brigadierja, në krah të kryetarit, nuk qëndronte dot, mend sa nuk i hidhej për gryke.

Esati kishte ulur kokën. Dinte mjaft gjëra, po aty në gjyq mësoi diçka të re. Mësoi se Sherifi kishte qenë armik i mbuluar dhe po përpiquej ta përlyente edhe atë. Ta fuste në stanin e tij. Jo, në atë stan s'kishte për të hyrë kurrë, posa ta kuptonte kishte për t'ja ngrënë kokën. Ç'e do. Pardashje që bashkuar me një armik të mbuluar. Kjo gjë po e gërryente në shpirt. Esati po ndjente dhe një ndrydhje, një keqardhje për të bijën. Nuk e kishte parë kurrë Smajl Drizën. E dinte se ishte njeri i kaluar në moshë, po jo plak. Ndërsa po sillte këto në mend, dëgjoji zërin e kryetarit që thirri emrin e së bijës.

Zenepja, para se të ngrihej, ndjeu pëllëmbën e Gjelinës, që ja shtrëngoi fort dorën. Si u gjend në këmbë, rregulloi fustanin e bardhë me pika të kuqe dhe shkoi përpara trupit gjykues. Fytyra me atë ngjyrë trëndafili i kishte marrë një hijeshi të madhe.

Ra një heshtje.

— Na thoni, shoqja Zenepe, ç'dini e ç'doni të flisni për sa dëgjuat?

Vajza vështroi kryetarin, pastaj Nduen që i buzëqeshi dhe me një zë të plotë tha:

— Jam tue falënderue partinë dhe shokun Enver që më shpëtuen përjetë prej strofullës së gjarpënit, ku disa donin me më çue. Këtu ndigjova se kishin mendue e djallëzue që burrin të ma jepnin pa më pyetë; ata e kishin mendue, po edhe unë e kisha vendosun në vete se s'kisha me e marrë kurrë ate njeri plak. Isha matun disa herë me shkue te shoqja Gjelinë e do të shkoja, por prisja se mos punët kishin me u rregullue ndryshe. E kush ma hapi mue këtë sy? Ma hapi, qe, nji ky libër. Ma hapi fjalimi i shokut Enver. Jam tue falënderue edhe nji herë shokun Enver në emën të tanë cucave që kanë pasun fatin tim!

Sytë e vazjës u njomën me lot. Pastaj u dëgjuan disa ngashërime e pastaj një duartrokitje e fortë.

— Jam tue falënderue edhe mësuesin e Rinajve, shokun Qemal Shkëmbi, që më asht gjetun vëlla e shkue vëllait...

— Sherif Lumja në shpinë tonë ka pasë futun frikën e gjakësisë së re. Ai na ka folë për mos me hy në kooperativë, u ka thanë njerëzve të mi që unë nuk duhet me shkue në shkollë. Ka kërcënue që mësuesi mos me ardhë ke shtëpia jonë, me fjalën se duhet me e ruejtë zakonin e vjetër. Ai ka ngatërrue babën për me e futë zi e ma zi në punët e veta të fëlliquna. Kur vinte Sherif Lumja ke ne, sikur vinte sëmundja e keqe, aq frikë na kishte shtimun. Tashti kemi shpëtue. Unë, ju lutem shokë gjyqtarë, mos me pasë mëshirë për Sherif Lumën, ai duhet me e pague të tanë atë trishtim e tmerr që kemi hekë prej tij. Qe, këto kisha me thanë.

Zenepja u ul në vendin e mëparshëm, e atë çast Gjelina e përqafoi dhe e puthi.

U ngrit Esati dhe doli para trupit gjykues.

— ... Kam kenë në gabim! Sherifi ka bamë çmos që vetë mos me u futë në kooperativë. Ai ka pasun qëllime të tjera, veçse jam tue ju thanë: ai kishte me më çue deri në një cak. Kur ta pikasja se e kishte mendjen me më ba anmik, besa-besës, po ju tham se kisha me e mbytë me duert e mīa, se vetë jam një prej atyne që i kam vra nipin te «Shpella e Hutës», për kësi punësh. E ta marrë vesh mirë sot ky Sherif Lumja dhe soji i tij, se më ka në gjakësi! Plumbi i pushkës seme ka hi në gjak të nipit të tij, e, po më erdhi rasa, ka me hi edhe në gjak të nipit tjetër që asht tue gjezdisë kah Italia!..

Sherifi dëgjonte dhe vështronte Esatin në profil. Vdekjen e dinte, po që të fliste Esati kështu, me gjithë këtë guxim nuk do ta besonte kurrë. Sado që kishte halle dhe e kuptonte se do të bënte disa vjet brenda, fjalët e çobanit sikur i shpuan zemrën tejpertej. Rrudhi ballin dhe ai «iriq» që i qëndronte në fyt, sikur ju shpërnda në tërë trupin. I kërcyen damarët në zverk. Por prapë e përmblo-dhi. Uli kokën, që të hiqej në sytë e të tjerëve i vrrarë e i dërmuar për ato që kishte bërë. Po për-brënda ziente nga urrejtja:

«Sikur të më vijë ajo ditë që di veta, kam me të shkye në fërlik e kam me të ngranë si berr. Njeri i ndyet! Më paske vra nipin! Prandaj edhe s'kishem qejf me të pa me sy!..»

Këmbët e rënda të Esatit që po largohesh e nxi-